

EGLĖ PATIEJŪNIENĖ

Pranciškaus Malkoto (?) *Balsai*: reikšminga LDK literatūros atodanga

ANOTACIJA. Straipsnyje pasakojama apie bendrą Lietuvos ir Lenkijos mokslinį projektą, kurio tikslas buvo parengti mažai žinomo literatūros šaltinio kritinę publikaciją. Šaltinis – tai Vilniuje išėjęs eiliuotų tekstų rinkinys *Karų su turkais ir Livonijoje balsas*, skirtas pagerbti LDK didžiajam etmonui Jonui Karoliui Chodkevičiui, vadovavusiam jungtinėms lenkų, lietuvių ir kazokų pajėgoms 1621 m. mūšyje prie Chotyno ir mirusiam to mūšio metu. Iš daugybės gedulingų literatūros kūrinių, kuriais buvo pažymėta populiaraus karvedžio mirtis, *Balsas* išsiskiria ne vien aukštesne menine kokybe ir ryškia „prolietuviška“ orientacija, bet ir tuo, kad XVII a. sulaukė dviejų kartotinių leidimų, t. y. iš viso buvo išleistas tris kartus: 1622, 1624 ir 1640 m. Galutinės redakcijos rinkinyje, neskaitant dedikacinės dalies, yra penki skirtingos apimties ir poetinės formos kūriniai, visi pavadinti įvairių personifikacijų (Karų, heraldinio Grifo, Grožio, Šlovės) *Balsais*. Pirmajame leidime prie kūrinių antraščių išspausdinta informacija, pagal kokias melodijas juos reikėtų dainuoti, o antrasis leidimas (kurio, deja, išliko vien bibliografinis aprašymas) buvo su natomis. Pasaulietinio turinio proginis leidinys su išspausdintomis natomis XVII a. yra didžiulė retenybė net kalbant apie visą Abiejų Tautų Respubliką, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste – tai unikumas.

Straipsnio autorė pristato visų rinkinio kūrinių analizę, atliktą projekto koordinatoriaus lenkų tyrinėtojo Dariuszo Chempereko, papildydama ją kritinėmis pastabomis ir savo surinkta medžiaga. Aiškėja, kad literatūriniam ir kultūriniame XVII a. Lietuvos kontekste nagrinėjamas rinkinys turi nepaprastai didelę reikšmę. Ši knygelė yra akivaizdus įrodymas, kad Lietuvoje jau XVII a. I pusėje egzistavo autorinės dainos žanras, taigi *Karų su turkais ir Livonijoje balsas* teikia vertingos naujos medžiagos lietuvių muzikinės kultūros istorijai. Be to, atskiri rinkinio tekstai atstovauja literatūros žanrams, kurie iki šiol nebuvo siejami su Lietuva ir nefigūruoja lietuvių literatūros istorijoje, – tai dūma ir naujienų daina (*pieśń nowiniarska*).

Straipsnio pabaigoje išsakoma nuomonė, kad Pranciškus Malkotas, kurio vardu pasirašyta dedikacija, nėra pagrindinių kūrinių autorius. Tikrojo autoriaus, neabejotinai susijusio su Vilniaus jėzuitų akademija, asmenybė kol kas lieka mįslė.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Barokas; embleminis mąstymas; politinis trėnas; autorinė daina; dūma; naujienų daina; portretas.

Pirmajame lietuvių kalba išėjusiame išsamiaame Vilniaus akademijos spaustuvės leidinių bibliografiniame sąrašė¹ tarp šimtų kitų yra viena kukli pozicija, stropiai (tiesa, su kupiūromis ir keletu smulkių pakeitimų, atliktų pagal šio veikalo redakcinius principus) perrašyta iš Karolio Estreicherio *Lenkų bibliografijos*². Pirmiausia, kaip ir pridera, nurodyti autoriaus pavardė ir vardas – „Malkot Franciszek“, toliau pateikta sutrumpinta knygos antraštė: *Tureckich y inflantskich woien o sławney pamięci Janie Karolu Chodkiewiczzu, ... woiewodzie Wileńskim, W. X. L. wielkim hetmanie, ... staroście a pod turecką expeditią naywyższym buławy administratorze, głos... Alexandrowi Chodkiewiczowi, woiewodzie Trockiemu, ...ofiarowany przez Franc. Malkota S. T. A.* Toliau pažymėta leidimo vieta („Wilno“), data (1622), formatas (4°), taip pat faktas, kad leidinyje esama iliustracijų. Knygelės puslapių skaičius ([8]) gautas, matyt, paprasčiausiai iš dviejų padauginus Estreicherio nurodytąjį lapų skaičių („k. 4.“). Kažkodėl ignoruota lenkų bibliografo nuoroda „Czartor.“, reiškianti, kad šio leidinio egzemplioriaus esama Czartoryskių bibliotekoje Krokuvoje, užtat pridėta informacija, kad vienas egzempliorius saugomas Lvovo akademine bibliotekoje (dab. Lvovo Vasilio Stefaniko mokslinė biblioteka).

Išversta į lietuvių kalbą, toji sutrumpinta antraštė atrodytų taip: *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių, [...] Vilniaus vaivadą, LDK didįjį etmoną, [...] seniūną, vyriausiąjį [etmono] buožės valdytoją žygyje prieš turkus, [...] Aleksandrui Chodkevičiui, [...] Trakų vaivada, [...] įteiktas Pranc[iškaus] Malkoto, Šventosios Teologijos klausytojo [...].* Daiktavardžio vardininkas, kuriuo paremta visa sintaksinė antraštės konstrukcija, – „balsas“ („głos“), – skamba gal kiek mįslingai, tačiau Baroko

¹ Konstancija Čepienė, Irena Petrauskienė, *Vilniaus Akademijos spaustuvės leidiniai, 1576–1805: Bibliografija*, atsakomasis redaktorius Adolfas Ivaškevičius, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka, 1979, p. 95 (pozicija 588).

² Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, (toliau – Estr.), t. 22, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, p. 98.

epochos kontekste labiau stebintų sausai informatyvi, aiški ir tiesmuka proginio panegirinio kūrinio antraštė.

Cituotasis įrašas iš *Vilniaus Akademijos spaustuvės leidinių* kone pažodžiui (net su ta pačia nevykusia kupiūra prieš žodį „seniūnui“, dėl kurios lieka neaišku, ko būtent seniūnas buvo J. K. Chodkevičius), pakartotas pora dešimtmečių vėliau pasirodžiusiame XVII a. Lietuvoje išėjusių lenkiškų knygų bibliografiniame sąrašė³. Ryškiausias skirtumas – prieš knygos dedikato Aleksandro Chodkevičiaus vardą atsiradęs anksčiau buvęs iškirptas pagarbos titulas „Iaśnie Wielmożnemu“. Tačiau rašyba čia kitokia: preciziškiau perteikti specifiniai diakritiniai ženklai, vietoje gramatiškai taisyklingesnės formos „inflantskich“ grąžinta originale buvusi „inflanskich“ (tiesa, originale tas žodis rašomas didžiąja raide). Be to, pasistengta paraidžiui perkelti 1622 m. leidimo antraštiniame puslapyje buvusią korektūros klaidą⁴.

Toks perrašas rodo, kad *XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų kontrolinio sąrašo* parengėja Marija Ivanovič aptariamojo leidinio antraštinį lapą turbūt buvo mačiusi savo akimis, – nežinia tik, ar Czartoryskių bibliotekos egzemplioriuje, ar Lenkijos nacionalinės bibliotekos (Varšuva) turimoje mikrofilmuotoje jo kopijoje. Tačiau akivaizdu, kad LDK lenkiškųjų leidinių sąrašo sudarytojai neteko *de visu* patikrinti Lvovo bibliotekos egzemplioriaus, antraip knygelės puslapių skaičius būtų nurodytas kitoks, užuot pakartojus „[8]“. Kodėl tai svarbu – bus paaiškinta netrukus.

Lietuvių literatūros istorikų dėmesio minimasis leidinys niekad nebuvo patraukęs. Asmens, „įteikusio“ knygelę dedikatui Aleksandriui Chodkevičiui, pavardė jokių asociacijų nekelia, kituose žinomuose kontekstuose nefigūruoja. Greta jos išspausdinta santrumpa „S. T. A.“ reiškia „Sanctae Theologiae auditor“⁵,

³ *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos*: Kontrolinis sąrašas = *Polska książka na Litwie w XVII w.*: Wykaz kontrolny, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998 (pozicija 384).

⁴ Išspausdinta „woiewodzie Wileńskie“ (toks kontrakcijos ženklas senuosiuose lenkiškuose spaudiniuose buvo vartojamas vietoje galūnės „-go“, taigi žodį reikėtų skaityti „Wileńskiego“). Originale šioje vietoje buvo „woiewodzie Wileńskie“, t. y. „Wileńskiemu“. Iš tiesų klaidingi abu užrašymai, mat antraštės sintaksinė konstrukcija šioje vietoje reikalauja ne kilmininko ir ne naudininko, bet vietininko: „o... woiewodzie Wileńskim“, – kaip tik taip savo *Bibliografijoje* tą įrašą pataisė Estreicheris.

⁵ Plg. *Memoriae aeternae [...] Ioannis Rudomina Dusiatski [...] et filii eiusdem [...] Georgii [...] in [...] bello Turcico sub Chocimo [...] occissi [...] in funere eorundem [...] dedicabat Michael Borkowski, S. Theol. auditor* [pabraukta mano – E. P.], in *Acad. Vilnensi*, Vilnae: Typ. Acad. S. I., [1622,] ir kt.

t. y. „šventosios teologijos [kurso] klausytojas“; vadinasi, antraštiniame lape nurodytas Vilniaus jėzuitų akademijos aukštesniųjų kursų studentas Pranciškus Malkotas. Kita antraštėje pateikta informacija leidžia šią knygėlę priskirti prie nemenko srauto gedulinių panegirinių leidinių, pasirodžiusių tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek Lenkijoje po Abiejų Tautų Respublikos jungtinės kariuomenės vyriausiojo vado Jono Karolio Chodkevičiaus mirties (1621.IX.24) Chotyno mūšio metu. Tokie bibliografinio aprašo duomenys vargu ar būtų kurį nors senosios Lietuvos literatūros tyrinėtoją sudominę taip smarkiai, kad jis būtų ėmęsis specialiai šios knygos ieškoti užsienio bibliotekose.

Kita vertus, negalima sakyti, kad aptariamasis leidinėlis Lietuvoje visiškai niekam nebuvo žinomas. Mat jis, kaip minėta, iliustruotas, o tai – ne toks jau dažnas atvejis, kalbant apie XVII a. I ketvirtyje Vilniuje išėjusias knygas. Tiesa, iliustracijos (jei neskaičiuosime Chodkevičiaus herbo raižinio, apie kurį dar bus kalbama) jame tik dvi, abi – medžio raižiniai. Vienoje, užimančioje didžiąją dalį *in quarto* formato puslapio, vaizduojama, reikia manyti, ATR kariuomenė prie miesto vartų, o kita yra nedidelis paties karvedžio portretukas puošniuose apskrituose rėmuose. Šių iliustracijų kopijos į Lietuvą pateko, regis, paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, jau sunkiai beatsekamais keliais. Raižiniu, vaizduojančiu raitąją kariuomenę, savo straipsnį iliustravo dailės istorikas Vidmantas Jankauskas⁶. Dar po poros metų abi iliustracijas savo pirmojoje monografijoje publikavo menotyrininkė Jolita Liškevičienė⁷. Kiek vėliau ji abi jas panaudojo kaip iliustracinę medžiagą angliškai išleistam Artūro Tereškino veikalui⁸, o Chodkevičiaus portretą įdėjo į tais pat metais pasirodžiusią antrąją savo monografiją⁹.

⁶ Vidmantas Jankauskas, „Istorinė tematika senojoje Lietuvos grafikoje“, in: *Lietuvos grafikos istorijos šimtmečiai (Vilniaus dailės akademijos darbai, Nr. 8)*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996, p. 31.

⁷ Jolita Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 166 (182–183 pav.). Ši LDK knygų grafikos žinovė sakosi tų iliustracijų kopijas gavusi iš savo kolegės meno istoriko Adomo Butrimo. Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja mielai kolegei už suteiktą informaciją.

⁸ Žr. Artūras Tereškinas, *Imperfect Communities: Identity, Discourse and Nation in the Seventeenth-century Grand Duchy of Lithuania*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 75 ir 79. Pažymėtina, kad iliustracijos šiame leidinyje atlieka grynai dekoratyvinę funkciją, su tekstu nėra tiesiogiai susijusios. Pranciškaus Malkoto pavardė abiem atvejais išspausdinta su korektūros klaida („Malkont“); į asmenvardžių rodyklę medžiaga iš parašų po iliustracijomis iš viso neįtraukta.

⁹ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 106.

Ši senųjų leidinių grafikos žinovė pastebėjo, kad *Balsui* iliustracijas kūrė tas pats XVII a. 2–3 dešimtmetyje Vilniuje dirbęs „nežinomas savito braižo medžio raižytojas“¹⁰, kuriam, be kita ko, buvo pavesta papuošti du Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus proginės poezijos rinkinius (išleistus nenurodant tikrojo autoriaus)¹¹. Pirmasis jų buvo skirtas pašlovinti tam pačiam Jonui Karoliui Chodkevičiui, Kražių jėzuitų kolegijos vardu atsidėkojant už Švč. Mergelės Marijos bažnyčios fundavimą. Tokia sąsaja laikytina ne vien papildomu patvirtinimu, kad *Balsas* išleistas ne kurios kitos, bet kaip tik Vilniaus akademijos spaustuvės, nors antraštiniame lape tai ir nenurodyta¹², – ji taip pat yra ženklas, kad knyga radosi tame pačiame rate, kuriame iki išvykdamas Romon tęsti studijų (1622) sukiojosi būsimasis Sarmatų Horacijus, kovas su Osmanų imperija ir konkrečiai Chotyno mūšį minėjęs ne viename savo kūrinyje¹³.

Jei kuris lietuvių literatūros istorikas dėl kokių nors priežasčių vis dėlto būtų bent kiek atidžiau pasidomėjęs aptariamuoju veikalėliu, neabejotinai

¹⁰ Eadem, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika*, p. 113.

¹¹ *Sacra Lithothesis in prima templi M[agnae] Virgini Matri dedicati erectione [...], liberalitate [...] Ioannis Caroli Chodkiewicz [...] fundati [...] celebrata, ab eiusdem collegii Chodkieviciani studiosa iuventute descripta [...]*, Vilnae: Typ. Acad. S. I., 1621, ir *Memoriae aeternae...* [1622] (žr. 4 išnašą). Šių leidinių iliustracijų reprodukcijas žr.: Jolita Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika*, p. 161–165 ir 236; Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: LLTI, 1998, p. 140 ir 176; viso leidinio *Sacra Lithothesis* skaitmeninę kopiją žr. Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Akmens Pašventinimas (Sacra Lithothesis)*, [šaltinio publikacija], iš lot. k. vertė, įžanginį straipsnį ir komentarus parašė Skirmantė Šarkauskienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.

¹² Greitosiomis atlikta XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų kontrolinio srašo peržiūra leidžia teigti, kad maždaug iki 1630 m. Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė, kaip leidybos vieta, tik išskirtiniais atvejais būdavo nurodoma čia išleistų lenkiškų knygų antraštiniuose lapuose. Matyt, taip buvo daroma tam, kad akademijos vardas visuomenės nebūtų siejamas su tekstais, parašytais *vulgari idiomate*, t. y. „liaudies šnekta“, kokia kultūrinis elitas gana ilgai laikė lenkų (kaip ir kitas tautinės) kalbas. Juo labiau nenorėta „gadintis reputacijos“, Akademijos vardu žymint populiariosios literatūros leidinius.

¹³ Iš lietuviškai publikuotų Sarbievijaus kūrinių, be *Akmens Pašventinimo* (žr. 11 išnašą), čia galima nurodyti III lyrikos knygos 24 ir 27 odes, IV knygos 4 odę (apie ją toliau dar bus kalbama) ir 16-ąją epodę iš epodžių knygos (žr. Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lemties žaidimai. Poezijos rinktinė (Ludi Fortunae. Lyrica selecta)*, Vilnius: Baltos lankos, 1995; nurodytus kūrinius vertė Rita Katinaitytė ir Eugenija Ulčinaitė). Taip pat verta priminti faktą, kad 1622 m. pavasarį Sarbievijaus sukurtas keturių epodžių ciklas „Keturių Mergelės Motinos mylios“ (vertė Ona Daukšienė) buvo skirtas įamžinti religinei procesijai, keliavusiai iš Vilniaus į Trakus išreikšti padėkos už pergalę Chotyno mūšyje.

būtų pastebėjęs vieną aplinkybę, išskiriančią jį iš bendro proginės paneginės raštijos srauto. Mat kūriniai, išleisti net ir labai žymių asmenų naujai užimtiems postams, pasiektoms karo pergalėms, svarbiems šeiminio gyvenimo įvykiams ir, galų gale, mirčiai pažymėti, praktiškai niekada nebūdavo perleidžiami pakartotinai (nebent jų autorius būtų išgarsėjęs tarptautiniu mastu, o jo kūryba įtraukta į studijų programas, kaip tai atsitiko Sarbievijui). Trumpiau tariant, tie leidiniai būdavo tokie pat vienkartiniai, kaip ir jais pažymėti įvykiai. O štai niekam nežinomo Pranciškaus Malkoto knygutė XVII a. buvo perleista dar du sykius, t. y. iš viso susilaukė trijų leidimų. Tai laikytina tikrai didžiule bei reikšminga išimtimi.

Vėlesnysis iš tų kartotinių leidimų nurodytas Estreicherio *Lenkų bibliografijoje*¹⁴, – jis pasirodė 1640 m., jau be autoriaus pavardės antraštiniame lape, be dedikacijos ir be iliustracijų, nenurodyta leidimo vieta, pakoreguota antraštė (sintaksiškai reikšmingiausias žodis „Balsas“ („Głos“) čia iškeltas į pradžią¹⁵) ir su kai kuriais kitais redakciniais pakeitimais.

Žinią apie dar vieną, – chronologiškai antrąjį, 1624 m., – leidimą mums paliko garsus Lenkijos ir ATR laikų Lietuvos kraštotyrininkas, etnografas, archeologas, tautosakininkas bei kultūros istorikas Zygmuntas Glogeris¹⁶. Jo pateikta nepaprastai vertinga informacija toliau bus pasiremta keliose šio straipsnio vietose.

Specialaus tyrinėtojų dėmesio Malkoto veikalėlis susilaukė visai neseniai, kai, artėjant Jono Karolio Chodkevičiaus 450-osioms gimimo¹⁷ ir 390-osioms mirties metinėms bei Chotyno mūšio 390 metų sukakčiai, taip pat tame mūšyje ATR pusėje kovojusių Zaporožės kazokų etmono Petro Konaševyčiaus-Sahaidačno mirties¹⁸ metinėms, Ukrainoje, Lenkijoje ir Lietuvoje gerokai

¹⁴ Estr., t. 14, p. 180.

¹⁵ Visa 1640 m. leidimo antraštė tokia: *Głos Tureckich y Inflanskich Woien o sławney Pamięci Janie Karolu Chodkiewiczu / Hrabi na Szkło. Bych. y Mysz / Woiewodzie Wileńskim / W. X. Lith. Wielkim Hetmanie / Inflantskiey ziemie Gubernatorze Derpskim etc. Staroście / a pod Turecką Expedycią naywyższym Koronnym Hetmanie. Roku Pańskiego 1640.*

¹⁶ Zygmunt Gloger, *Encyklopedia staropolska*, wydanie 4, t. 4, Warszawa: Wiedza Powszechna [przedruk fotoofsetowy wydania z 1900–1903], p. 22.

¹⁷ Tiksliai Chodkevičiaus gimimo data nėra žinoma, būta dvejonų ir dėl gimimo metų. Šiuo metu manoma, kad jis gimė 1561 m. (žr. Teresa Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1997, p. 56, ir kt.).

¹⁸ 1622 m. kovo 20 d. kazokų karvedys mirė Kijeve nuo žaizdų, gautų Chotyno mūšio metu.

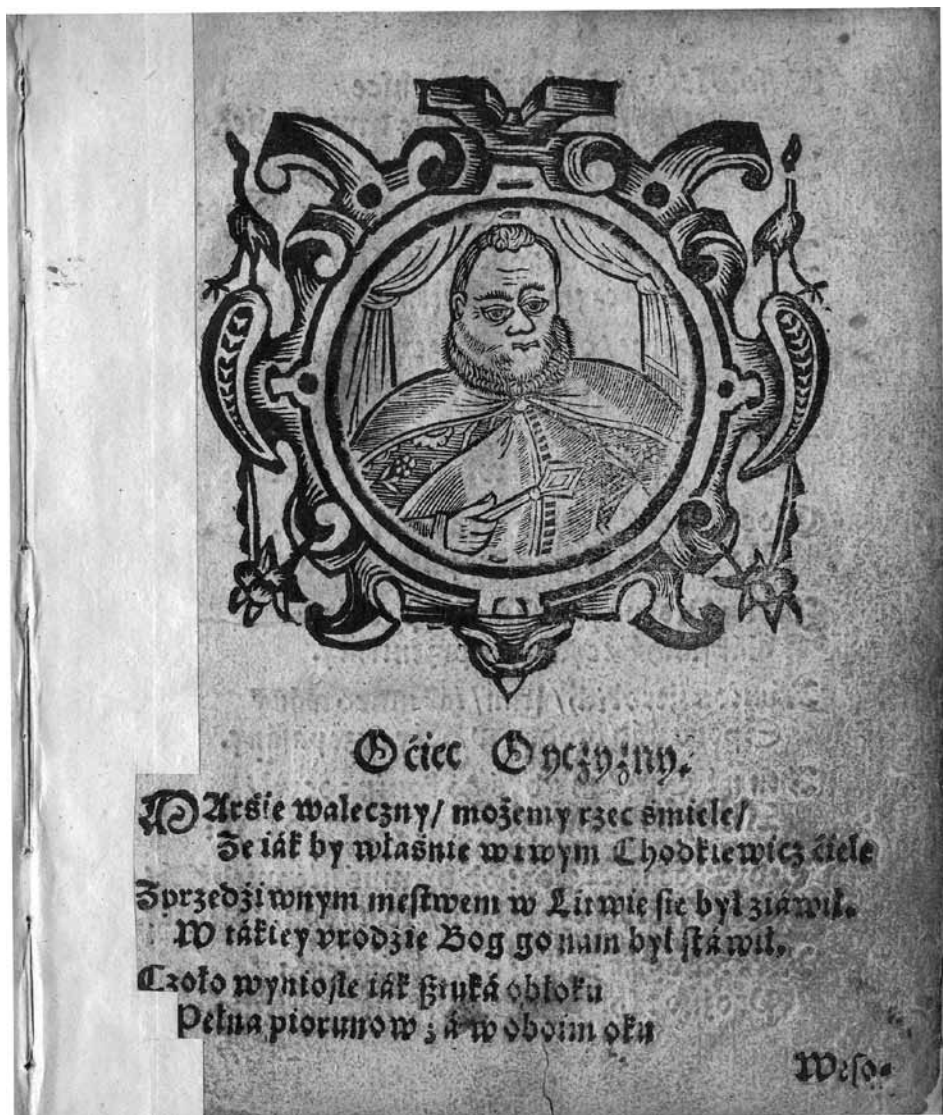
išaugo susidomėjimas tiek pačiu istoriniu įvykiu, tiek žymiausių jo dalyvių asmenybėmis. Liublino Marijos Curie-Skłodowskos universiteto profesorius Dariuszas Chemperekas 2010 m. Varšuvoje vykusioje konferencijoje perskaitė pranešimą apie Malkoto *Balsą*, netrukus publikavo ir to pranešimo pagrindu parašytą straipsnį¹⁹. Konferencijos dalyviai lenkų ir lietuvių mokslininkai aptarė galimybę parengti dvikalbę kritinę šaltinio publikaciją. Šis sumanymas maždaug per pusantrų metų buvo sėkmingai įgyvendintas²⁰, finansuojant Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministerijai²¹. Tačiau dėl neaiškių priežasčių Lenkijoje iki šiol stringa knygos spausdinimo darbai, nors pagal projekte nustatytus terminus ji turėjo pasirodyti dar 2013 m. pavasarį. Todėl visas nuorodas į šį kolektyvinio darbo rezultatą tenka daryti remiantis galutiniu būsimo leidinio maketu. Parengtąją dvikalbę publikaciją trumpumo sumetimais šiame straipsnyje įvardysime santrumpa *FMG/PMB*.

Abiejų šalių mokslininkams pradėjus dirbti kartu, išaiškėjo vienas įsisenėjęs nesusipratimas: pasirodo, lenkų tyrinėtojai, tvirtai pasikliaudami Estreicherio aprašu, Krokuvos Czartoryskių bibliotekoje saugomą pirmojo (1622 metų) Malkoto *Balso* leidimo egzempliorių (sign. 37494 I) laikė pilnu, nedefektiniu. Tame 8 puslapių egzemplioriuje, neskaitant antraštės, esama vos trijų tekstų: tradicinio to meto leidiniams eilėraščio prie herbo, eiliuotos dedikacijos

¹⁹ Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewicz* [...] Głos na tle epiki komemoratywnej o hetmanie wielkim litewskim“, in: *Tradycja – metody przekazywania w państwie polsko-litewskim, XV – pierwsza połowa XIX wieku* [Materiały XIX konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 21–22 września 2010] = *Tradycijos perdavimo metodai ir įamžinimo formos lenkų–lietuvių valstybėje XV – I-oje XIX a. pus.* [Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto, Varšuvos universiteto Istorijos instituto ir Teisės istorijos instituto 2010 m. rugsėjo 21–22 d. Varšuvoje surengtos XIX Lituanistinės komisijos konferencijos medžiaga], pod redakcją Urszuli Augustyniak, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2011.

²⁰ Franciszek Małkot, *Tureckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewicz* *głos* = Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, opracowali = parengė Dariusz Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, przekład = vertė Eglė Patiejūnienė, konsultanci naukowi = moksliniai konsultantai Mintautas Čiurinskas, Tomasz Jasiński, Jolita Liškevičienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2014 [šiuo metu spausdinama].

²¹ Publikacija parengta įgyvendinant tarptautinį projektą „Pranciškaus Malkoto kūrinio *Karų su turkais ir Livonijoje balsas* mokslinis leidimas lenkų ir lietuvių kalbomis“, finansuojamą Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministerijos Kultūros paveldo departamento, DDK/1665/12/KM.

1 pav. Pirmojo knygos leidimo puslapis su Jono Karolio Chodkevičiaus portretu.

edy w śluby dzień ołtubra
 Towina sie stała dobra/
 Gdy przymierze potwierdzono/
 Serzelsa radość ogłosiłono.

A wy co dziś sie życie/
 A co po nas żyć będziecie
 Chodkiewicza wspominać ie
 Wiego sie waszcie Kochać ie.

2 pav. Pusslapis su iliustracija, vaizduojančia kariuomenę prie miesto vartų.

didžiojo etmono broliui Aleksandru Chodkevičiui ir didesnės apimties kūrinio, pavadinimu „Karo su turkais balsas“ („Głos Tureckiey woyny“). Faktą, kad toks skurdus turinys neatitinka antraštinio lapo duomenų, Juliuszas Nowakas-Dłużewski andai mėgino paaiškinti, darydamas prielaidą, kad kiti tekstai iš suplanuoto leidinio galėję būti išimti, „siekiant pabrėžti, jog 1622 m., tuoj po Chotyno karo, dera rašyti vien apie Chotyno mūšio nugalėtoją“²². Ši spėjimą būtų galima ginčyti, pasitelkiant vien loginius argumentus (visų pirma – kad tokio trumpinimo atveju tikriausiai būtų buvusi atitinkamai pakoreguota ir antraštė), tačiau geriausias tiesos įrodymas yra Lvovo bibliotekos egzempliorius (sign. St. II 6544), iki šiol lenkų literatūros istorikams buvęs nežinomas²³.

Šiame egzemplioriuje po minėtų trijų tekstų – „herbinio“ eilėraščio, dedikacijos ir „Karo su turkais balso“ – eina knygos antraštėje anonsuotas kūrinys, pavadinimu „Karų Livonijoje balsas“ („Głos Inflantskich woien“). Po jo naujame puslapyje atspausťas Jono Karolio Chodkevičiaus portretas, iliustruojantis čia pat prasidedantį dar vieną tekstą, pavadinimu „Tėvynės tėvas“ („Oćiec Oyczyny“; žr. 1 pav.). Jo pabaiga pažymėta vinjete, kurią kitu atveju galima būtų laikyti visos knygos pabaigos ženklu, – tačiau aptariamajame leidinyje skirtingų pavidalų vinjetės atspausťtos ir po eiliuotos dedikacijos, ir po „Karų Livonijoje balso“, o puslapį, kuriame baigiasi „Karų su turkais balsas“, vietoje vinjetės puošia minėtasis raižinys, vaizduojantis kariuomenę prie miesto vartų (2 pav.). Knygelė turi ne 4, bet 8 lapus, t. y. 16 puslapių.

Antrasis – 1624 m. – leidimas, kurio nė vieno išlikusio egzemplioriaus, deja, šiuo metu nežinoma, bet kurį gana išsamiai bibliografiškai aprašė Glogeris, buvo ne tik redakciškai peržiūrėtas, bet ir gerokai didesnis²⁴. Reikšmingiausia naujovė – pridėti du papildomi tekstai: vienas, pavadinimu „Grifo“²⁵ balsas“

²² Juliusz Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Zygmunt III*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1971, p. 413; taip pat žr. Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota Tureckich i iflanskich wojen [...] Głos“, p. 91.

²³ Žr. Dariusz Chemperek, „Komentarz edytorski“ = „Redakcinės pastabos“, in: *FMG/PMB*, p. 129 = 137.

²⁴ Su išlyga, jei manysime, kad Lvovo egzempliorius tikrai nedefektinis. *FMG/PMB* buvo rengiamas naudojantis šio egzemplioriaus skaitmenine kopija, kurioje matyti, kad knygelė restauruota, lapai ties siūle sutvirtinti įklijuotomis popieriaus juostelėmis, taigi nėra garantijų, kad keletas puslapių kažkuriuo metu nebuvo prarasta.

²⁵ Turimas galvoje „Grifas su Kalaviju“, heraldinė figūra, kuria savo senąjį „Koscieshos“ herbą papildė Jonas Chodkevičius, Jono Karolio tėvas, po to, kai 1568 m. Žygimantas Augustas patvirtino jo grafo titulą, gautą iš Šventosios Romos imperatoriaus.

(„Głos Gryphi“) – įdėtas prieš „Karo su turkais balsą“, kitas – „Šlovės balsas“ („Głos sławy“) – pačioje pabaigoje²⁶. Norint pabrėžti rinkinio struktūros darumą bei išryškinti sąskambį su leidinio antraštės sintaksinės konstrukcijos atraminiu žodžiu „Balsas“, kūrinys, pirmajame leidime turėjęs pavadinimą „Tėvynės tėvas“, čia pervadintas „Grožio balsu“. Taigi pagrindinį rinkinio korpusą (neskaitant dedikacinės dalies) sudaro penki kūriniai: „Grifo balsas“, „Karo su turkais balsas“, „Karų Livonijoje balsas“, „Grožio balsas“ ir „Šlovės balsas“. Visas šis ciklas pakartotas ir trečiajame (1640 m.) leidime. Jei jis nebūtų pasirodęs, „Grifo balso“ bei „Šlovės balso“ dabar žinotume vien pavadinimus.

Knygelę sudarančių tekstų turinį gana išsamiai aptarė Dariuszas Chemperekas naujojo mokslinio leidimo įvadiniam straipsnyje²⁷, tačiau nežinia, kada tas naujasis leidimas pasieks Lietuvos skaitytojus ir kiek jo egzempliorių bus gauta mūsų bibliotekoms. Todėl toliau kiekvieną Malkoto kūrinių pristatysime atskirai, pateikdami svarbesnes lenkų tyrinėtojo įžvalgas ir stabtelėdami ties keletu dalykų, kuriuos, manome, derėtų plačiau pakomentuoti.

Visų pirma šis tas pasakytina apie pirmajame knygos leidime antraštinio lapo antroje pusėje atspaus tą herbo atvaizdą ir epigramą prie jo²⁸ (žr. 3 pav.). Herbas sudėtinis: skydas suskirstytas į penkis laukus. Centriniam pavaizduotas XVI a. II p. Chodkevičių giminės atpažinimo ženklų tapęs kalaviją laikantis Grifas – iš antikinės mitologijos pasiskolinta būtybė (viršutine dalimi erelis, apatine liūtas). Viršutiniame kairiajame (heraldikos kalba – dešiniajame²⁹) lauke, skirtame „tėvo linijai“, – skelta strėlė su kryžma, tradicinio Chodkevičių „Kosciesos“ herbo figūra. Likusiuose trijuose laukuose išdėstytos Jono Karolio Chodkevičiaus ir jo brolio Aleksandro, knygos dedikato, motinos, senelės bei prosenelės giminių herbų figūros³⁰. Jolitos Liškevičienės teigimu, herbo atvaizdą medyje išraižė šiame straipsnyje jau minėtas „savito braižo“ nežinomas meistras³¹. Pažymėtina, kad tas pats nesunkiai atpažįstamas herbo raižinys

²⁶ Žr. Zygmunt Gloger, *op. cit.*, p. 22.

²⁷ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus* i obrońca ojczyzny: Wstęp historycznoliteracki“ = „Jonas Karolis Chodkevičius – *miles Christianus* ir tėvynės gynėjas“, in: *FMG/PMB*, p. 45–56 = 57–69.

²⁸ Galbūt ta pati kompozicija buvo ir antrajame leidime, tačiau Glogerio apraše tai nepažymėta.

²⁹ Dešinioji ir kairioji heraldinio skydo pusės nurodomos įsivaizduojamo tą skydą laikančio asmens atžvilgiu.

³⁰ Plačiau apie tai rašoma *FMG/PMB*, p. 74 = 75 (1 išnaša).

³¹ Jolita Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika*, p. 113.

atspaustas bent keturiose 1617–1621 m. lotynų bei lenkų kalba išėjusiose knygoose, dedikuotose Jonui Karoliui Chodkevičiui³². Visas jas išleido Vilniaus akademijos spaustuvė, ir tai yra dar vienas įrodymas, kad Malkoto *Balsai* taip pat priskirtini prie šios spaustuvės produkcijos.

Šešių trylikaskiemenių eilučių „herbinė“ epigrama, atrodytų, niekuo neišsiskiria iš daugybės panašių kūrinėlių, drauge su herbų atvaizdais kone privalomai puošusių daugumą XVI a. pab. – XVIII a. Lietuvoje išleistų knygų. Sudėtinio herbo figūroms suteikiamos simbolinės funkcijos: Strėlė „numuša priešą karius“, Pasaga „mindo kraujais paplūdusius mūšių laukus“. Grifas personalizuojamas, baigiamosiose eilėrašio eilutėse jo laikomas Kalavijas metaforiškai sugretinamas su istoriko ar poeto plunksna:

Wszystko to Gryfie męstwo mieczem napisało
Na wieczność i czytać ojczyźnie podało.³³

Vis dėlto šiame kukliame šešiaeilėje galima įžiūrėti Baroko poezijai būdingą polinkį intriguoti skaitytoją, užduodant jam kokį nors galvosūkį. Atidžiai skaitant, nesunku pastebėti, kad epigramoje išvardytos visos herbo figūros (Strėlė, Pasaga, Upės, Grifas su Kalaviju), išskyrus vieną – apatiniam dešiniame (heraldiniame kairiajame) lauke nupieštą ženklą, panašų į W raidę. Autoriaus sumanymui perprasti čia jau reikia pasitelkti vadinamąjį „embleminį mąstymą“ – šiuo atveju, sutelkti dėmesį ne į grafinę figūros pavidalą, bet į heraldinį jos pavadinimą. Mat herbas su tokia figūra lenkiškai buvo vadinamas *Abdank*, arba *Habdank*, o tas pavadinimas pagal legendą kildinamas iš vokiško „ačiū“ (*Hab' Dank*)³⁴. Eilutėse, kuriose, jei būtų laikomasi nuoseklumo,

³² Žr. Jolita Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika*, p. 160–161 (174 ir 177 pav.), Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata*, p. 82 (34–36 pav.).

³³ „[...] visa tai Grifo narsa Kalaviju surašė / amžių amžiams ir pateikė tėvynei skaityti“ (*FMG/PMB*, p. 74 = 75).

³⁴ Herbo legenda byloja, kad XII a., Boleslovo Kreivaburnio laikais, pas vokiečių imperatorių atvyko lenkų pasiuntinys Skarbimiras, arba Skarbekas. Imperatorius, norėdamas padaryti įspūdį, parodęs jam savo didžiules skrynias, pilnas aukso. Pasiuntinys nusimovęs nuo piršto auksinį žiedą ir įmetęs jį skrynion, tardamas: „Eik, aukse, prie aukso. Mes, lenkai, labiau mėgstame geležį ir ginsimės geležimi.“ Apstulbusiam imperatoriui nelikę nieko kito, kaip tik padėkoti. Vokiški jo padėkos žodžiai tapę pasiuntinio giminės devizu, pagal kurį buvęs pervardytas ir senasis „Skarbeko“ herbas.

turėtų būti įvardyta ši herbo figūra, kalbama apie Chodkevičių giminės dosnumą Bažnyčiai ir indėlį stiprinant valstybės gynybines galias:

Rzek hojności cokolwiek w klasztory wpłynęło,
Zamków, fortec potężnych cokolwiek stanęło [...].³⁵

Jei ši epigrama būtų sukurta kuriuo nors kitu laiku ir kitoje aplinkoje, gal ir galima būtų manyti, kad viena herbo figūra nepaminėta per neapsižiūrėjimą arba dėl to, kad autoriui nepavyko įkomponuoti jos pavadinimo į rimuotą tekstą. Tačiau kalbama apie XVII a. I pusėje Vilniaus jėzuitų akademijos išleistą tekstą, skirtą pagerbti įtakingų ir dosnių Katalikų bažnyčios rėmėjų giminei, tad tokia prielaida atrodo sunkiai įtikima. Manytina, visas šešiaeilis kaip tik labai gerai apgalvotas: nutylint vieną konkrečią figūrą, skaitytojas skatinamas mintyse pats ją įvardyti ir taip tarytum išsakyti padėką aprašomojo herbo savininkams. Galbūt jis net provokuojamas mintyse paklausti: „o kur *Habdank?*“, t. y. „o kur *ačiū?*“, – kad, suvokęs, ką pasakė, susigėstų ar pajustų sąžinės dilgtelėjimą.

Dvidešimt keturių vienuolikaskiemenių eilučių dedikacinis eilėraštis, kuriuo knyga skiriama velionio Jono Karolio vyresniajam broliui, Kirchholmo (Salaspilio) mūšio dalyviui Aleksandrui Chodkevičiui (apie 1560–1626), ypatingu išradingumu nepasižymi. Broliai Chodkevičiai čia metaforiškai vadinami dviem Tėvynės skydais: „kariškuoju“ (tai didysis etmonas) ir „senatoriškuoju“ (1605 m. gavęs Trakų vaivados postą, Aleksandras automatiškai tapo ir valstybės senatoriumi). Tėvyne šiame eilėraštyje neabejotinai laikoma visa Abiejų Tautų Respublika, mat tik tokiu atveju logiškai paaiškinamas pirmosiose kūrinėlio eilutėse piešiamas iš visų pusių priešų apsuptos ir visuose pasieniuose „galingai besiginančios“ šalies³⁶ vaizdas. Po dedikacija yra pasirašęs Pranciškus Malkotas, – kaip „Jo M[alonybės], Mano M[aloningiausiojo] Pono nusižeminęs tarnas“ („naniższy służebnik“).

³⁵ „Kiek tik dosnumo Upių sutekėjo į vienuolynus, / kiek tik iškilo galingų pilių ir tvirtovių [...].“

³⁶ Kaip atitinkamame komentare pažymėjo Chemperekas, šios dedikacijos kūrimo metu tarp ATR ir Turkijos po Chotyno mūšio tebuvo pasirašyta vien laikinoji taikos sutartis, o su Švedija, 1621 m. rugsėjo 25 d. užėmusia Rygą ir Kuršą, buvo sudarytos paliaubos, turėjusios galioti tik iki 1623 m. gegužės 1 d. (FMG/PMB, p. 76 = 77).

Trečias iš eilės kūrinys, kurio tekstas mums žinomas tik iš 1640 m. leidimo, – „Grifo balsas“, parašytas to meto lenkakalbėje literatūroje populiaria sapfine strofa (trys vienuolikaskiemenės eilutės (5+6) ir viena penkiaskiemenė; gretutiniai rimai). Jo atraminė idėja ir pagrindinis tikslas – išaukštinti velionį karvedį, kaip tobulą Kristaus karį (*miles Christianus*), pabrėžiant ir jo paties, ir visos jo giminės veiklią tarnystę Dievui ir Katalikų bažnyčiai. Eilėraštyje pabrėžiama, kad Jonas Karolis visad kariaudavęs su Dievo vardu lūpose ir labai gerbęs kunigus:

Nie wsiadł do żadnej potrzeby bez Pana
Zastępów i wojsk anielskich hetmana,
Trąby i bębny obóz zwoływały
Do Pańskiej chwały.

Patrzała wszystka rycerska ozdoba,
A ono samo hetmańska osoba
W namiecie do mszy służy kapłanowi,
Spowiednikowi.³⁷

(17–24 eil.)

Dvasiškai sutvirtintas Švč. Sakramento, Chodkevičius be šalmo, be krūtinės šarvų, „iki alkūnės nuoga ranka sugniaužęs bulatą [t. y. lenktą kardą]“, puldavęs ir pralauždavęs priešų rikiuotes, „vienut vienas ginkluotus būrius išguldydavęs“, o po tokio mūšio visi apstulbę išvysdavo, kad pats liko „be žaizdelės“. Be kita ko, tekste minimas šv. Kazimiero antkapis Vilniuje, kurį „tebepuošia įrašyti [Chodkevičiaus] žygdarbiai“ (greičiausiai turimi galvoje iki mūsų dienų neišlikę etmono paaukoti votai su įrašais). Pabrėžiamas karvedžio kuklumas: savo žygdarbiais jis „niekada nė kiek nesipuikavo“, visus nuopelnus „Dievui priskirdavo“. Pastarosios teksto vietos aiškiai atkartoja kai kuriuos Vilniaus akademijos profesoriaus Lauryno Bojerio lotyniškos poemos

³⁷ „Nė vieno mūšio jis nepradėjo be kareivijų / Viešpaties ir angelų kariuomenės etmono [turimas galvoje arkangelas Mykolas, riterių globėjas – E. P.], / trimitai ir būgnai karo stovyklą sušaukė / garbinti Viešpaties [t. y. Šv. Mišių – E. P.]. // Žiūrėjo visas riterijos žiedas – / ogi štai etmonas pats asmeniškai / palapinėje per Mišias patarnauja kunigui, / išpažinčių klausytojui.“

Karolomachija (*Carolomachia*, 1606), skirtos įamžinti Jono Karolio Chodkevičiaus pergalei 1605 m. Kirchholmo (Salaspilio) mūšyje, teminius ir idėjinius motyvus: „vietinių“ šventųjų kulto skatinimą, žemiškojo gyvenimo peripetijų, karinių pergalių ir pralaimėjimų aiškinimą Apvaizdos valia³⁸.

Baigiamojoje kūrinio dalyje pagerbiami po Jono Karolio mirties belikę du „uoliai atliekantys tarnystę tėvynei / įžymūs ponai“ Chodkevičiai: knygos dedikatas Aleksandras ir jo pusbrolis, tuometinis LDK žirgininkas Kristupas Chodkevičius³⁹. Visa Chodkevičių giminė pašlovinama už tai, kad Tėvynei dovanojo daug „puikių kaštelionų“, „kovingų etmonų“, „šaunių senatorių“, o paskutinėje strofoje dėkingai paminimi ir iš šios giminės kilę „Viešpaties šventovių, vienuolynų šlovingiausi / fundatoriai“. Matyt, šitaip netiesiogiai išsakoma viltis, kad kiti giminės nariai ir po Jono Karolio mirties tęs jo pradėtą tradiciją – negailės jėgų, laiko ir lėšų „statydinant tvirtoves ir sakralinio pobūdžio objektus, daugiausia skirtus jėzuitams“⁴⁰.

Ilgiausias (192 eilučių) rinkinio kūrinys, „Karo su turkais balsas“, yra parašytas populiariausiu lenkų poezijos metru – aštuonskiemenėmis eilutėmis ir suskirstytas į 48 gretutinio rimo ketureiles strofas. Tai nedidelė poemėlė, dėl savo turinio priskirtina prie XVI a. pab. – XVII a. Lenkijoje ir Lietuvoje populiarių „reliacijų“ (lenk. *relacja* – iš lot. *relatio* – „pranešimas, ataskaita, apyskaita“)⁴¹. Nepaisant lyrikai, o ne epikai parankesnio „striuko“ metro, joje pakankamai detalios aprašomi kariniai susirėmimai prie Chotyno, trukę nuo 1621 rugsėjo 2 d. iki spalio 9 d. Tiesa, kaip teisingai pastebėjo Dariuszas Chemperekas⁴², paminėtos tik trys konkrečios datos, o papildomos faktografinės informacijos paraštėse čia nėra, ne taip, kaip chronologiškai artimose herojinėse epinėse LDK autorių poemose – Andriejaus Rimšos *Dešimtmečiame*

³⁸ Plg. Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, iš lot. k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992, eil. 110–119; 149–152; 156–162; 754–756; 1218–1232; 2105–2112 ir kt.

³⁹ Vilniaus kašteliono Jeronimo Chodkevičiaus sūnus Kristupas Chodkevičius (?–1652) vėliau tapo Trakų kaštelionu (1633) ir galiausiai Vilniaus vaivada (1642).

⁴⁰ Dariusz Antanavičius, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę. Istoriko įvadas“ = „Jan Karol Chodkiewicz: droga do sławy wodza. Wstęp historyczny“, in: *FMG/PMB*, p. 23 = 43 (šio straipsnio pabaigoje pateikta gausių didžiojo etmono fundacinės veiklos pavyzdžių).

⁴¹ Plg. Mikalojaus Kazimiero Šemetos „Reliacija“ [Poemos publikacija lenkų k. ir vert. į liet. k. – E. P.], vertė Eugenija Ulčinitė, ats. red. Algis Samulionis, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 2), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

⁴² Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen [...] Głos*“, p. 93.

pasakojime (1585), Jono Radvano *Radviliadoje* (1592) ar jau minėtoje Bojerio *Karolomachijoje*. Vis dėlto ir daug trumpesniame Malkoto kūrinyje „faktografiškai tiksliai suregistruoti svarbiausi daugiau nei mėnesį trukusios apgulties įvykiai. Malkotas pateikia žinių, kurias aptinkame ir kituose šaltiniuose, o kartais jo aprašymas netgi detalesnis“⁴³. Tiesa, pati minčių raiška dažniausiai labiau lyrinė nei epinė: apie karo peripetijas kalbama metaforomis, užuominomis, nesenų patirčių priminimais, pasitelkiant įvairias retorines priemones. Štai kaip skamba dvi pirmosios strofos, kuriose lakoniškai nusakoma mūšio priešistorė ir prie jo privedusios aplinkybės:

Po straconych polskich synach
 Podle Prutu w Bukowinach,
 Po dwu wodzach znamienitych
 Z polskim wojskiem tam pozbytych,

Znowu Turcy z hordyńcami
 Po siedmkróć sto tysiącami
 Wołoskie pola okryli,
 By Polakom panmi byli.⁴⁴
 (1–8 eil.)

Dariuszas Chemperekas pirmajai strofai parašė tokį paaiškinimą: „turimas galvoje lenkų kariuomenės pralaimėjimas mūšyje prie Cucoros, kuris ir tapo kovų prie Chotyno priežastimi. 1620 m. rugsėjo 19–20 d. ir atsitraukimo metu Bukovinoje (dab. Rumunijos šiaurinė sritis), netoli Pruto upės, turkų ir totorių armija, vadovaujama pašos Iskandero, visiškai sutriuškino lenkų kariuomenę. Lenkijos Karalystės didysis etmonas Stanisławas Żółkiewskis žuvo kautynėse,

⁴³ Idem, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus*...“, p. 48 = 60. Mūšio eiga išsamiai aprašyta neseniai pasirodžiusiame specialiaame leidinyje: Alfredas Bumblauskas, Genutė Kirkienė, Petro Sas, *1621 m. Chotyno mūšis – mūšis dėl Vidurio Europos*, vertė Vasil Kapkan, Halina Kulinič, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011. Glaustą įvykių apžvalgą pateikia Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 22–23 = 42.

⁴⁴ „Po [šitiekos] Lenkijos sūnų netekties / palei Prutą Bukovinoje, / po to, kai du įžymūs vadai / su lenkų kariuomene ten buvo prarasti, // vėl turkų [drauge] su tais iš ordos [t. y. totoriais] / septyniskart po šimtą tūkstančių / Valakijos laukus užgriuvo, / siekdami lenkų valdovais tapti.“

o lauko etmonas Stanisławas Koniecpolskis pateko į turkų nelaisvę.⁴⁵ Prie antrojo posmo komentuotojas pridėjo informaciją, kad žinia apie septynių šimtų tūkstančių kariuomenę smarkiai perdėta: „šiuolaikinių istorikų duomenimis, turkų ir totorių armiją prie Chotyno sudarė apie 100 tūkst. karių“⁴⁶.

Tokio pobūdžio poetinis pasakojimas apie realius karo įvykius anuometinėje lenkakalbėje ATR literatūroje buvo visiškai įprastas dalykas. Čia galima prisiminti ne vien jau minėtą Andriejaus Rimšos poemą, bet ir gausius eiliuotus intarpus Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* (1582), taip pat didžiąja dalimi eiliuotą ankstesnę jos versiją – vadinamąją *Nesvyžiaus rankraštį*. Arba kad ir Jono Kochanovskio *Žygį į Maskvą* (1583).

Malkoto kūrinys pasižymi neabejotinomis, dažnu atveju tikrai sėkmingomis pastangomis ne vien eiliuotai atpasakoti įvykius, bet ir kurti meninius vaizdus. Išmoningai parenkami veiksmo dinamiką ar kautynių garsus perteikiantys veiksmažodžiai („moc janczarską rozerwali“ – „janyčarų galybę pralaužė“, „ryczą / trzaskają działa“ – „riaumoja / bumbsi patrankos“, emocinį krūvį turintys epitetai („srogie strzały“ – „žiaurios strėlės“, „działa burzące“ – „griaunančios patrankos“, „opłakana ojczyzna“ – „apraudota tėvynė“ etc.). Chemperekas pastebi, kad „Karo su turkais balso“ autorius, „pasitelkdamas herojinę topiką ir remdamasis riteriniu etosu, vykusiai perteikia psichologinį karo aspektą“⁴⁷.

Nors didžiąją teksto dalį tikrai galima vadinti „eiliuota kronika“⁴⁸, vietomis labai aiškiai prasimuša autoriaus humanistinis išsilavinimas, paremtas Antikos klasikų kūrybos studijomis. Visų pirma čia minėtini vaizdingi išplėtoti palyginimai: turkų antplūdis lyginamas su „grėsmingais debesimis“, prieš audrą su perkūnijomis „uždengiančiais platųjį pasaulį“, smarkiai negaluojančios Chodkevičius, iš paskutiniųjų rengiantis kontrataką, – su pašauta liūte⁴⁹, kuri „savo pačios žaizdų nepaiso, / kuomet gina savo sūnų“. Turkų sultono Osmano II įtūžis, žlugus, kaip atrodė, neatremiamam ATR stovyklos puolimui iš trijų pusių, aprašomas taip:

⁴⁵ FMG/PMB, p. 88 = 89.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen [...] Głos...*“, p. 95.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 93.

⁴⁹ Šis palyginimas gali būti traktuojamas ir kaip aliuzija į pagrindinę Chodkevičių herbo figūrą – mitinį Grifą, kuris, kaip jau minėta, vaizduojamas kaip pusiau liūtas, pusiau erelis.

Jak padalec jadowity,
Nie mogąc się, że pobity,
Zemścić, sam się z jadu kraje –
Swoim członkom pomstę daje –

Tak się sułtan z gniewem wozi,
Swoim baszom śmiercią grozi,
Jeżeliby dziś koniecznie
Wojsk nie zbili polskich wiecznie.⁵⁰

(49–56 eil.)

Pasakodamas apie tai, kaip net po Chodkevičiaus mirties jungtinė Lenkijos, Lietuvos ir kazokų kariuomenė moraliai nepalūžo, poetas pavartoja metaforą: „net Karolio / kaulai jo karius įkvepia / narsai ir didingiems poelgiams“. Chempereko pastebėjimu⁵¹, šis tropas pagrįstas Didonės malda prieš mirtį Vergilijaus *Eneidoje* (IV, 625): „O! Kad iš kaulų manų tu, didvyri, kiltum atkeršyt.“⁵²

Klasikiniu apsiskaitymu aiškintinas ir „Karo su turkais balso“ autoriaus sukurta žodis „strasznoprzerażliwa“ – tai „antikinio stiliaus sudėtinis epitetas“⁵³, kurį į lietuvių kalbą tenka versti žodžių junginiu:

Trąba strasznoprzerażliwa
Naszych do sprawy zwoływa [...].⁵⁴
(25–26 eil.)

⁵⁰ „Tarsi nuodingasis gluodenas, / taip pritrėkštas, kad negali [užpuolikui] / atsilyginti, pats save nuodingai sukandžioja – / savo kūnui atkeršija, – // taip sultonas pykčiu nesitveria, / savo pašoms mirtimi grasina, / jeigu jie, būtinai dar šiandien pat, / amžiams nesumuš lenkų kariuomenės.“ Palyginimas pagrįstas senoviniu nebeatsekamos kilmės pasakojimu apie skorpioną, kuris, būdamas sužalotas ir negalėdamas tverti skausmo, nusižudo įgeldamas pats sau.

⁵¹ Žr. Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen* [...] *Głos...*“, p. 96; Idem, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus...*“, p. 50 = 63, taip pat atitinkamą komentarą *FMG/PMB*, p. 104 = 105.

⁵² Cit. iš: Vergilijus, *Eneida*, iš lot. k. vertė Antanas Dambrasuskas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 81.

⁵³ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus...*“, p. 50 = 62.

⁵⁴ „Šiurpiaai sustugęs trimas / mūsiškius į kovą šaukia [...].“

Dariuszas Chemperekas nurodo, kad „tokius epitetus literatūrinėje lenkų kalboje pirmasis tvirtai įdiegė Jonas Kochanovskis savuoju *Dovydo psalmynu* (1579)“ ir kad jie „buvo labai madingi XVI a. pab. – XVII a. pr. [lenkakalbėje] poezijoje“⁵⁵. Tačiau manytume, kad ir Antikos, ir (galbūt) Kochanovskio įtaka šiuo atveju siekia giliau nei tradicinės topikos ar sudėtinių epitetų vartojimas. Kai kuriose kūrinio vietose pati minčių raiška yra kur kas sudėtingesnė, meistriškesnė negu reikalautų linijinis kronikinio stiliaus pasakojimas, pvz.:

Ośmnasty dzień września wkoło
Krążył złote słońca czoło [...].⁵⁶
(117–118 eil.)

Sudėtinga, kelių lygmenų metafora čia konstruojama sukeičiant vietomis „veikėjus“: ne Saulė nukeliauja pusratį dangumi, sukurdamą dieną, kaip visada atrodo stebėtojiui, bet diena suka aplink žemę Saulės „veidą“.

Vienu atveju, siekdamas ypač meniškai perteikti lemiamo kautynių momento intensyvumą, poetas sugalvoja tokią sudėtingą sintaksinę struktūrą, kad jos nesuvaldė:

Z dziewięciu stron gdy burzono
Zaś nasz obóz, w ziemi łono,
Jakby z nami przepaść miała,
Tak od strzelby barzo drżało.⁵⁷
(169–172 eil.)

Dariuszas Chemperekas lenkiškosios *FMG/PMB* dalies paaiškinimuose šią kūrinio vietą savais žodžiais performuluoja taip: „o kai iš devynių pusių buvo šaudoma į mūsų stovyklą griaujančiomis patrankomis, šaudant į žemės gelmes [paž.: įščias], toji drebėjo taip smarkiai, tarsi būtų turėjusi pražūti drauge su mumis“⁵⁸. Lietuvišką vertimą šio straipsnio autorei teko pakoreguoti

⁵⁵ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus...*“, p. 50 = 62.

⁵⁶ „Rugsėjo aštuonioliktoji diena / suko ratu auksinį saulės veidą [...].“

⁵⁷ „O kai iš devynių pusių buvo griauinama / mūsų stovykla, net pati žemė, / tarsi drauge su mumis būtų turėjusi pražūti – / taip smarkiai nuo apšaudymo drebėjo.“

⁵⁸ „Gdy zaś z dziewięciu stron strzelano w nasz obóz działami burzącymi, strzelając w łono ziemi, ta drżała tak bardzo, jakby miała z nami przepaść“ (*FMG/PMB*, p. 102, 56 išnaša).

atsižvelgiant į tokią interpretaciją, nors poetas greičiausiai norėjo pasakyti kitką, – esą smarkaus apšaudymo metu atrodė, kad po žemėmis drauge su gynėjais tuoj nugarmės visa jų stovykla. Tokiu atveju trečiąją ir ketvirtąją strofos eilutes užbaigiantys veiksmažodžiai turėtų būti sintaksiškai priderinti prie vyriškos giminės daitavardžio „obóz“ („stovykla“), o ne prie niekatrosios „łono“ („iščios“) ir skambėti „miał, drżał“ („turėjo, drebėjo“). Tačiau tada būtų nebelikę šiai strofai privalomų moteriškų kadencijų, – matyt, todėl buvo nuspręsta verčiau palikti kiek šlubuojančią sintaksę, viliantis, kad ją užmaskuos gan paini inversija („w ziemie łono, / Jakby z nami przepaść miało“ – paž.: „į žemės iščias, / tarytum su mumis pražūti būtų turėję“).

Kalbant apie šio kūrinio poetiką, Chempereko pateiktą analizę verta patikslinti dar vienu aspektu. Lenkų tyrinėtojas visai teisingai pastebi įdomų kūrybinį poeto sumanymą: Chotyno mūšis daugelyje poemėlės vietų metaforiškai lyginamas su puota. Pačioje kūrinio pradžioje į Valakiją įsiveržę turkai pavadinami nekviestais svečiais (9–10 eil.), po to sakoma, kad Jonui Karoliui Chodkevičiui buvo pasiūlyta tapti Lenkijos ir Lietuvos jungtinių pajėgų vadu, idant „turkų vaivadoms / ištaisyty geležies puotą“ („By tureckie wojewody / Przyjął na żelazne gody“) ir pavaišintų juos taip, kaip vaišino „švedus su maskvėnais“ (13–16 eil.); galiausiai, po triuškinamai pralaimėtų kautynių, „pagonims“ turkams tampa „visai nebesmagu, / nebemiela tose vaišėse dalyvauti“ („Już się poganom stesknilo, / Na tej uczcie być niemiło“; 93–94 eil.).

Chempereko manymu, čia pasitelkiama „specifinė kareiviška topika, ironiškai siejanti kautynes su svetingumu“⁵⁹. Tuo šis tyrinėtojas, be kita ko, grindžia savo spėjimą, kad *Balso* autorius greičiausiai pats turėjęs nemažos karinės patirties, nes esą akivaizdu, jog „karo stovyklos aplinka Malkotui buvo įprasta“⁶⁰. Pastarasis spėjimas iš principo galėtų būti teisingas, tačiau kompozicine kūrinio jungtimi tapęs mūšio ir puotos sugretinimas turi daug realesnį pagrindą, nei išradinga poeto vaizduotė. Mat, amžininkų liudijimu, 1621 m. rugsėjo 15 d. į pagalbą Osmanui II su penkiais tūkstančiais karių atžygiavęs Budos provincijos paša (t. y. imperatoriaus vietininkas) Karakašas iš karto jam pažadėjo: „Šiandien aš sėsiu valgyti prie savojo valdovo stalo tik po to, kai jau

⁵⁹ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus*...“, p. 47–48 = 59–60.

⁶⁰ *Ibid.*

būsiu sumušęs tavo priešus.⁶¹ Matyt, per žvalgus, kurių būta abiejose besikaunančiose pusėse, ar gal iš tardomų belaisvių ši istorija tapo žinoma ATR kariams, pasklido iš lūpų į lūpas ir įkvėpė mūsų poetui aptariamąjį kūrybinį sumanymą. Įdomu, kad toje poemėlės vietoje, kur Malkotas (tiesa, neminėdamas vardo) pasakoja apie pašos Karakašo atvykimą, pateikia jo, kaip įžymaus kario, charakteristiką ir pavaizduoja staigią jo žūtį mūsų lauke, arogantiškasis pažadas pavakarieniauti po pergalės neminimas:

Wtym haneński, od Dunaju,
 Basza przyszedł, w turskim kraju
 Rzadki szczęściem i swym męstwem.
 Ten, janczarskim gdy rycerstwem

W obóz gwałtem nasz szturmuję,
 A cesarz się przypatruje,
 Z działa w brzuchu postrzelony,
 Śmierci poddał lud strwożony.⁶²
 (109–116 eil.)

Galima sakyti, kad ir šiuo atveju kūrinio autorius panaudojo barokinį literatūrinių emblemų komponavimo principą: meninis vaizdas grindžiamas užuomina, kurią gali perprasti tik skaitytojas, turintis tam tikrų papildomų žinių iš kitų šaltinių. Kitaip tariant, laikomasi požiūrio *sapienti sat*.

Epochą atspindi ir kūrinyje eksponuojama autoriaus (ir, be abejo, jo aplinkos) pasaulėžiūra bei vertybių sistemos elementai. Istoriografinėse herojinėse

⁶¹ Иоаннес Каменецкий, „История Хотинской войны, происходившей во времена турецкого султана Османа, когда армянским католиком в святом эчмиадзине был Мелхиседек“, пер. К. Н. Юзбашян, in: *Историко-филологический журнал*, 1958, Nr. 2, interneto prieiga: [http://hpj.asj-oa.am/125/1/58-2\(258\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/125/1/58-2(258).pdf).

⁶² „Čia staiga atžygiavo chano paša / nuo Dunojaus, turkų kraštuose / išskirtinis sėkmės nymylėtinis ir narsuolis. / Tas, su janyčarų riterija // mūsų stovyklą nuožmiai puldamas, – / o [jū] cezaris [t. y. imperatorius – E. P.] [visa tai] stebėjo, – / iš patrankos į pilvą pašautas, / mirčiai pasmerkę pakrikusius [savo] karių.“ Beje, kituose šaltiniuose, tarp jų ir ankstesnėje išnašoje cituotoje Jono iš Kameneco (kitaip – Joano Kamenacio) *Chotyno karo istorijoje*, Karakašo žūties priežastis nurodoma kitokia: vienas muškietos šūvis sunkiai sužeidęs jam koją, netrukus kitas pataikęs į širdį.

LDK Renesanso poemose labai aiškios humanistinės nuostatos: bet koks karas paprastai vaizduojamas kaip blogybė (kartais, deja, neišvengiama), kaip Dievo įsakymų laužymas ir dieviškosios tvarkos pažeidimas. Apie žmonių kraujo liejimą visad kalbama su pasibaisėjimu. Net apdainuodami išskirtines saviškių pergalės, poetai siekia parodyti tikrąją tų pergalių kainą: žaizdas, skausmą, artimųjų netektį, našių bei našlaičių neviltį ir pan.⁶³ Stengiamasi nepamiršti, kad priešai – irgi žmonės, kad dėl jų žūties sielvartaus jų motinos⁶⁴, apskritai apie priešus (ne apie jų vadus) dažniausiai kalbama pabrėžtinai objektyviai, nevengiant paminėti ir jų parodytos narsos ar sumanumo. Daug pastangų skiriama įrodyti, kad saviškiai į karą stojo tik priversti, kad karas tikrai gynybinis, t. y. teisėtas.⁶⁵ Ne tik renesansinėse poemose, bet ir XVII a. pr. rašytoje atvirai kontrreformacinėje Bojerio *Karolomachijoje*, prieš pereinant prie karo veiksmų atpasakojimo, su šiurpiomis detalėmis parodomas užpuolikų nuožmumas⁶⁶, – kad būtų visiškai aišku, jog kitos išeities, kaip stoti į karą, „mūsiškiai“ neturėjo.

Malkoto kūrinys nieko panašaus nerasime. Karo priežastis nusakoma lakoniškai: turkų kariuomenė „Valakijos laukus užgriuvo, / siekdami lenkų valdovais tapti“ („Wołoskie pola okryli, / By Polakom panmi byli“; 7–8 eil.). Valakija, beje, tais laikais buvo Osmanų imperijos valda, tad poemėlės autorius ištaiko progą paaiškinti, kodėl nuo priešų ginamasi svetimoje teritorijoje: prieš lemiamus susirėmimus Jonas Karolis Chodkevičius savo karininkams „pataria [...] kalaviju karą čia [vietoje] gesinti, / ant savo sprandų [jo] nepartempti / į tėvynę apraudotą“ („Radzi, żeby [...] Mieczem wojnę tu gasili, / Na swych karkach nie wnosili / Do ojczyzny oplakanej“; 131–135 eil.). Visame kūrinys saviškių nuostoliai tiesiog konstatuojami, nesileidžiant į detales: kai kurie iš jų „buvo prarasti“ („pozbyci“), „du šimtus mūsiškių“ turkų puolimas „paguldė“ („Dwieście naszych porazili“; 80 eil.). Regis, šios temos apskritai vengiama.

⁶³ Geri pavyzdžiai – Tarvastos tvirtovės šturmo ir lietuvių pergalės prie Velikije Lukų aprašymai, žr. Jonas Radvanas, *Radviliada*, parengė, iš lot. k. vertė Sigintas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, p. 83–93 (II, 154–299); p. 205–207 (IV, 37–69).

⁶⁴ Plg. *ibid.*, p. 15 (I, 128–131), – čia gailimasi Jurgio Radvilos vadovaujamos kariuomenės išžudytų užpuolikų totorių motinų, „nežinančių, kur jų kapeliai“.

⁶⁵ Kaip pavyzdį čia tikėtų nurodyti epinės apimties Elijo Pilgrimovijaus eiliuotą kūrinį *Teisingas lietuvių bajoro dialogas (Dialog ślacheica litewskiego prawdziwy woyny Iflantskiey [...])*, w Wilnie: Z Drukarniey Jakuba Markowicza, 1594), kurio pagrindinis tikslas – įrodyti Livonijos karo (1558–1583) legitimumą.

⁶⁶ Žr. Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, p. 53–55 (eil. 310–349).

O štai priešų žūtys vaizduojamos kone su pasimėgavimu, pasitelkiant hiperbolę, negailint brutalių detalių, kuriant barokiškai tapybiškus vaizdus:

Padlo Turków trzy tysiące;
Drudzy przez trupy gorące
Od Kozaków ujeżdżali,
Na których też szturmowali.⁶⁷
(45–48 eil.)

A trupów cztery tysiące,
Drugie jeszcze stękające,
Litwa końmi zdruzgotała,
Gdy zawojów dojeżdżała.⁶⁸
(89–92 eil.)

Turczyn się w lud znacznie ranił,
Mógłby z trupów swoich wały
Skladać, co we krwi pływały.⁶⁹
(174–176 eil.)

Lyginant su šiomis citatomis, kitose kūrinio vietose minimi „turkų lavonais nukloti laukai“ (35 eil.), „pagonių krauju nudažyti“ kazokų kalavijai (142 eil.) ar „gilųjį Dniestrą pagirdę“ srūvantys „pagonių kraujo upeliai“ (87–88 eil.) jau skamba kaip gana banalios bendrosios vietos.

Išsakomų pažiūrų radikalumą, lyginant su panašios tematikos renesansi-nėmis LDK parašytomis poemomis, sunku būtų aiškinti vien kitokiu kūrinio žanru ar mažesne jo apimtimi. Greičiau šitaip reiškiasi pirmaisiais XVII a. dešimtmečiais ATR nuolat vis didėjusi politinė įtampa, nuolat gresiant karui trimis frontais (Maskva, Švedija, Turkija), galbūt – ir Kontrreformacijai laimint stiprėjęs nepakantumas, griežtesnė takoskyra tarp „savo“ ir „svetimo“. Kontrre-

⁶⁷ „Krito turkų trys tūkstančiai; / kiti per garuojančius [paž.: karštus] lavonus / raiti lėkė šalin nuo kazokų, / kuriuos taip pat buvo užpuolę.“

⁶⁸ „O lavonų ketvertą tūkstančių, / kitus dar ir dejuojančius, / lietuviai žirgais sutraiškė, / kai vaikė turbanuotuosius.“

⁶⁹ „[...] turkai daugybės žmonių neteko, – / būtų galėję pylimus sukrauti / iš saviškių lavonų, kurie kraujyje plūduriavo.“

formacijos poveikio ženklų galima laikyti ir tai, kad galutinę jungtinės lenkų, lietuvių bei kazokų kariuomenės pergalę, pasiektą po vyriausiojo vado Chodkevičiaus mirties, poetas aiškina Apvaizdos malone: pasak jo, baigiamajame Chotyno mūšio susirėmime „[mūsų] etmonu buvo pats Dievas“ („Bóg sam hetmanił“; 173 eil.). Kita vertus, jokie „tiesioginiai“ aukštesniųjų jėgų įsikišimai, kaip, pvz., Švč. Mergelės Marijos ar šventųjų pasirodymai bei kitokie stebuklai (kokių nestinga Bojerio *Karolomachijoje*), „Karo su turkais balse“ neminimi.

Poemėlės panegiriškumas taip pat saikingas. Jonas Karolis Chodkevičius yra ne šio kūrinio objektas, o teigiamas veikėjas, kompoziciškai ne ką svarbesnis už neigiamąjį – turkų sultoną. Dviejose teksto vietose (38–45 ir 85–88 eil.) glaustai, dalykiškai ir istoriografiškai tiksliai (kaip rašo Chemperekas, „iš kareiviško žiūros taško“⁷⁰) papasakojama apie etmono pritaikytas taktines gudrybes: turkams surengtą pasalą ir netikėtą ataką iš šono. Vienoje vietoje karvedys pavadinamas „Karoliu didžiuoju“ („Karol wielki“; 101 eil.), – matyt, norint prilyginti jį žymiajam Šventosios Romos imperatoriui, – tačiau tai padaryta tinkamame kontekste ir neatrodo perdėta.

Sakytume, autorius elgiasi labai profesionaliai, ne tiesiogiai aukštindamas Chodkevičių, bet parodydamas, kaip jį vertina kiti. Kūrinio pradžioje „karingoji Lenkijos Karalystė“, 1620 m. rugsėjo 19–20 d. mūšyje prie Cucoros (rum. Țuțora, lenk. Cecora) netekusi ir didžiojo, ir lauko etmonų, iškilus naujai turkų grėsmei, vyriausiuoju kariuomenės vadu pasirenka būtent Chodkevičių. Baigiamojoje dalyje dvi strofos skirtos parodyti, kokią pergalės viltį turkams įkvėpė žinia apie Chodkevičiaus mirtį ir kaip tvirtai jie tikėjo, kad toji žinia demoralizuos ATR kariuomenę⁷¹:

A tu kto wypisać może
Jako Turkom, miły Boże,
Wiele serce stąd urosło,
A nam wielki ból przyniosło?

⁷⁰ Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen* [...] *Głos*“, p. 97.

⁷¹ Kaip atitinkamame komentare nurodo Dariuszas Chemperekas, remdamasis istoriko Leszko Podhorodeckio duomenimis, „Vyriausiųjų Respublikos kariuomenės vadų paslaptįje laikyta žinia apie Chodkevičiaus mirtį vis dėlto pasiekė turkų stovyklą. Rugsėjo 25 d. turkai, norėdami palaužti gynėjų kovinę dvasį, puolimo metu šaukė, kad šių vadas nebegyvas“ (FMG/PMB, p. 102 = 103).

Ryczą działa zatoczone,
Pędzą wojska niezliczone
Do obozu koronnego,
Źe: „Postradał wodza swego!”⁷²
(161–168 eil.)

Prie tradicinės retorinės panegirikos labiausiai priartėjama poemėlės epizode, kuriame aprašoma vyriausiojo karo vado mirtis, tačiau ir tai daroma „gaudinamai, bet santūriai“⁷³:

A dwudziesty gdy dzień czwarty
Września toczył bieg rozwarty,
W nieszczęśny czas po obiedzie
Któż żałosny stąd nie będzie?

Hetman Litwy, Mars Korony,
Wielą bitew mąż wślawiony
Jan Chodkiewicz, zbrojnym potem
Od młodości pod namiotem

Służywszy nam przez czas długi,
Ostatnie oddał posługi.
Lud z buławą Bogu zlecił,
Żal w obozie wielki wzniecił.⁷⁴
(145–156 eil.)

⁷² „O tuo tarpu – ar įmanoma aprašyti, / kiek turkai, Dieve brangus, / dėl to naujos drąsos įgavo, – / ir mums vėl teko stoti į didelį mūšį. // Riaumoja patrankos išridentos, / lekia nesuskaitoma kariuomenė / prie Karalystės stovyklos, / nes juk „Neteko savo vado!“

⁷³ Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, p. 298.

⁷⁴ „O kai prasidėjusi įprastą ratą suko/ dvidešimt ketvirtoji rugsėjo diena, / nelemtą popietės valandą, – / kas dėl to nesielvartautų? – // Lietuvos etmonas, Karalystės Marsas, / vyras, išgarsintas daugelio kovų, / Jonas Chodkevičius, po šarvais dėl mūsų / nuo jaunumės karo palapinėje // prakaitą liejęs [tokį] ilgą laiką, / atsisveikino su šiuo pasauliu. / Karius ir etmono buožę Dievui pavedė, / didžiulį gedulą stovykloje sukėlė.“

Idomu, kad ir trečioje iš cituotųjų, ir dar tolimesnėje strofoje, kur sakoma, kad „riterijos sprendimu“ etmono buožę iki mūšio pabaigos turėjęs „priglausti“ sosto įpėdinis Vladislovas Vaza, eilių autorius vengia net užsiminti apie LDK kariuomenei nepatikusį faktą: kaip komentare nurodo Chemperekas, remdamasis istorikais Leszeku Podhorodeckiu ir Henryku Wisneriu, Chodkevičius, „gulėdamas mirties patale, rugsėjo 23 d. kitų karvedžių akivaizdoje perdavė didžiojo etmono buožę Stanislovui Liubomirskiui“, t. y. Lenkijos atstovui. Lietuviai tam pasipriešino, ir tik pats sosto įpėdinis Vladislovas galiausiai išsprendė ginčą Liubomirskio naudai⁷⁵.

Tokių „prolietuviškų“ (anuometine prasme) akcentų tekste galima įžiūrėti ir daugiau. Eilėraščio pradžioje primygtinai kuriamas įspūdis, kad turkų antpuolis sukėlė grėsmę vien Lenkijai, nors teoriškai turėtų būti traktuojamas kaip visos ATR užpuolimas. Lenkijai padaromas reveransas, pavadinant ją „karingąja karalyste“, bet čia pat pabrėžiama, kad vyriausiuoju karo vadu jai tenka rinktis „Chodkevičių, Lietuvos poną“ („Chodkiewiczza z Litwy Pana“, 11 eil.), mat pati Karalystė ankstesniame mūšyje yra patyrusi triuškinamą pralaimėjimą ir praradusi du pagrindinius savo karvedžius. Kalbant apie Chodkevičiaus vadovautas jungtines pajėgas, lietuviai iškeliami į pirmą vietą, prieš lenkus ir kazokus (17–18 eil.), nors iš tiesų lenkų būta gerokai daugiau. Daugiadieniam mūšiui prasidėjus, pasak poeto, kaip tik lietuviai pirmieji „su turkais pasisveikino“ („Litwa [...] / Zaraz się z Turki witała“, 29–30 eil.), nors, istorikų žiniomis, pagrindinis turkų smūgis tame puolime buvo nukreiptas prieš kazokų stovyklą⁷⁶. Rašydamas apie rugsėjo 7 d. įvykusį susirėmimą, autorius, lenkų tyrinėtojų pastebėjimu, sąmoningai sutelkia dėmesį į husarų ataką, nes kaip tik šis jungtinės kariuomenės dalinys buvo sudarytas „daugiausia iš lietuvių“⁷⁷; tą faktą jis pabrėžia eilute „lietuviai žirgais sutraiškė“ („Litwa końmi zdruzgotała“, 91 eil.). Galiausiai gan iškalbingas šiame kontekste yra panegiriškiausias Chodkevičiui pritaikytas epitetas, kuriuo Lietuvos etmonas pavadinamas lenkų karo dievu („Hetman Litwy, Mars Korony“, 149 eil.).

Po „Karų su turkais balso“ į rinkinį įdėtas kone trigubai trumpesnis (72 eil.) „Livonijos karų balsas“, parašytas tradicinėmis vienuolikaskiemenėmis eilutėmis su gretutiniais rimais ir suskirstytas į ketureiles strofas. Kaip rodo

⁷⁵ FMG/PMB, p. 102 = 103.

⁷⁶ Žr. Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen* [...] *Głos*“, p. 93.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 94.

pavadinimas, šis eilėraštis skirtas paminėti ankstesniam didžiojo karvedžio karjeros etapui: Jonas Karolis Chodkevičius karuose su Švedija dalyvavo 1600–1609 m., pasiekė nemažai garbingų pergalių, kurių virtinę vainikavo garsusis Kirchholmo (Salaspilio) mūšis 1605 m. rugsėjo 27 d. Tačiau, priešingai nei suponuotų akivaizdi analogija tarp ką tik minėtų dviejų kūrinių pavadinimų, „Livonijos karų balsas“ niekuo neprimena „eiluotos kronikėlės“: 3–5 strofose tik išvardijamos didįjį etmoną „gerai prisimenančios“ kautynių vietos, tačiau jokių mūšių eiga neaprašinėjama. Tipologiniu požiūriu šis kūrinys yra trėnas (literatūrinė rauda), o mėginant apibrėžti jo žanrą dar griežčiau, turbūt labiausiai tiktų lenkų literatūros istorikės Teresos Banasiowos siūlomas „riterinio trėno“ („tren rycerski“) terminas⁷⁸.

Trėnas, kaip vienas iš populiariausių gedulingosios poezijos žanrų, turi ilgą istoriją, siekiančią antikinės Graikijos laikus⁷⁹, tačiau lenkakalbėje literatūroje jis imtas plėtoti tik XVI a. pabaigoje, – po to, kai sektiną pavyzdį parodė Jonas Kochanovskis 1580 m. išėjusiu 19 eilėraščių ciklu *Trėnai* (iki tol lenkų Renesanso poetai trėnus rašė lotyniškai). Janusz Pelcas nurodo, kad lenkiškieji trėnai galėjo būti veikiami ir vietinės viduramžinės gedulingosios poezijos paveldo, ypač religinio turinio raudų (lot. *planctum*)⁸⁰.

Konkrečiai riterinių trėnų atsiradimą Banasiowa aiškina specifine istorine ir kultūrine situacija, susiklosčiusia Abiejų Tautų Respublikoje XVI a. pabaigoje: karinių konfliktų grėsmė visuose pasieniuose ir jos paskatintu ypatingu, „sarmatišku“ pasaulietinio visuomenės elito solidarumu, dėl kurio „iškilių bajoriškos kilmės individų [...] mirtis buvo suvokiama kaip nacionalinė netektis“, o žymaus karvedžio „pasitraukimas iš šio pasaulio [...] buvo išgyvenamas tarsi asmeninis praradimas“⁸¹. Žanrines, kompozicines, stilistines šios literatūrinės formos ypatybes lenkų mokslininkė aiškina ne vien antikinės literatūros (visų pirma – gedulo elegijų), bet ir vietinės autorystės renesansinių herojinių

⁷⁸ Teresa Banasiowa, *Tren polityczny i funeralny w poezji polskiej lat 1580–1630*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997, p. 108–122.

⁷⁹ Plačiau žr.: Teresa Banasiowa, *op. cit.*, p. 12–33; Janusz Pelc, „Tren“, in: *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze–renesans–barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998, p. 990–994, ir kt.

⁸⁰ Janusz Pelc, *op. cit.*, p. 991.

⁸¹ Teresa Banasiowa, *op. cit.*, p. 108.

poemų įtaka⁸². Aptariamąją žanrinę formą ji apibūdina kaip epinę-lyrinę, pastebėdama, kad ir riterinių trenų cikle, ir atskirai paimtame tokia kūrinyje intonacija paprastai „banguoja“: ekspresinę-impresinę raiškos funkciją keičia informacinė-vaizduojamoji, o šią kartais – ir moralizuojamoji-didaktinė⁸³. Banasiowa taip pat atkreipia dėmesį į vieną tendenciją, šio žanro kūriniuose ėmusią sparčiai ryškėti pačioje XVII a. pradžioje: kūriniuose autorius vis dažniau „leidžia pasisakyti“ įvairiems poetiniams ar alegoriniams personažams bei personifikacijoms, t. y. vis dažniau pasitaiko tiesioginės kalbos intarpų⁸⁴. Kiek senesnė tradicija (be kita ko, sietina ir su proginėmis viešomis deklamacijomis, kokios Lietuvoje paplito XVI a. paskutiniaisiais dešimtmečiais) skatino autorius apskritai „slėptis“ už alegorinių personažų-kalbėtojų (pvz., Tėvynės, Religijos, Šlovės) ir atskirą kūrinių komponuoti kaip eiliuotą monologą, o jų ciklą – kaip virtinę tokių monologų, atliekamų vis kito personažo⁸⁵.

Malkoto kūrinio antraštėje minimus „Livonijos karus“ vargu ar galima laikyti personažu. Kalbėtojas-subjektas čia yra daugiskaitinis („mes“), tačiau nelogiška būtų įsivaizduoti, kad būtent „Livonijos karai“ aimanuoja „nebeišvysią“ Chodkevičiaus „maskvėnų krašte“ ar mušančio turkus prie Chotyno (17–18 eil.). Be abejo, „mes“ šiuo atveju reiškia bajoriškąją, patriotiškąją ATR visuomenės dalį.

Nors trečioje eilėraščio eilutėje velionis Jonas Karolis metonimiškai pavadinamas „nusileidusia Lietuvos saule“, daugiau lietuviškojo patriotizmo apraiškų čia sunku įžiūrėti. Chodkevičius giriamas už visai unjinei valstybei svarbius nuveiktus darbus, pvz., už tai, kad „valstybės viduje neleido maištui įsisiūbuoti“ („domowy rokosz nie przewodził“, 22 eil.), t. y. stojo prieš maištintinkus vadinamojo Sandomiero, arba Zebžidovskio, rokošo metu ir sumušė juos mūšyje prie Guzovo (1607)⁸⁶. Skundžiamasi, kad, nusiūgus įtampai Livonijoje, šią „kaipmat pakeitė Podolė“ („już z Iflant Podole się stało“, 52 eil.), kuri lyg ir turėtų būti labiau lenkų rūpestis. Kita vertus, akivaizdžios autoriaus pastangos mirusį herojų vaizduoti ne kaip regioninio masto veikėją, bet kaip visai didelei jungtinei valstybei itin svarbų asmenį, dar daugiau – pabrėžiama valstybės sienas toli peržengusi jo šlovė:

⁸² *Ibid.*, p. 109.

⁸³ *Ibid.*, p. 110.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 111.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 46 ir kt.

⁸⁶ Plg. Chempereko komentarą *FMG/PMB*, p. 108 = 109.

Męža Europa nie miała drugiego
W męstwie, urodzie tobie podobnego.⁸⁷
(27–28 eil.)

Šiame kontekste netgi įsigudrinama pateikti žinių apie tai, kad po Kirchholmo pergalės „tolimų kraštų valdovai“ troškę įsigyti „ką nors susieta“ su Chodkevičiaus asmeniu, o kai kurie net užsisakė jo atvaizdus (29–32 eil.). Chemperkas, remdamasis Podhorodeckiu, pateikia tokį komentarą: „Pasakojama, kad [...] turkų sultonas Achmedas I įsakė savo rūmuose pakabinti Chodkevičiaus portretą, o Flandrijoje buvo audžiami gobelenai su mūšio vaizdais.“⁸⁸

„Raudiškieji“ kūrinio elementai akivaizdūs ir nespecialistui, – jie archetipiniai, bendri daugelio tautų (tarp jų ir lietuvių) folklorui. Eilėraščio pradžioje išryškinamas kontrastas tarp laimingų praeities laikų, kai herojus buvo gyvas ir veiklus („gera mums su juo buvo“, 4 eil.), kai „po visą pasaulį pergalės garsėjo“ (6 eil.), – ir liūdnos dabarties, kai nesėkmė veja nesėkmę. Nuo 25 eilutės iki pat teksto pabaigos į velionį Chodkevičių kreipiamasi antruoju asmeniu, šio kreipimosi leitmotyvas – savotiškas „našlaičių skundas“, ilgesingai išsakomas juos apleidusiam globėjui:

Ojczy ojczyzny, Gryfie uwielbiony,
Gdzieś nam odleciał w nasz czas utrapiony!⁸⁹
(59–60 eil.)

Raudų stiliumi apgailima niūri ateitis be velionio, keliose strofose rečitatyviškai kartojami veiksmažodžiai su priešdėliu „ne“: „neberegime jo“, „jis kariuomenių neberikiuoja“, „tėvynės jau nebegelbsti“, „jau nebeišvysime jo“ (13–17 eil.). Raudojimas paminimas ir tiesiogiai, kompozicijos požiūriu gerai apgalvotoje vietoje – tose eilutėse, kur lyrinis subjektas pirmąsyk kreipiasi į mirusįjį:

O Chodkiewiczzu, waleczny hetmanie!
Tylko by płakać na twoje rozstanie!⁹⁰
(25–26 eil.)

⁸⁷ „Europa neturėjo kito vyro, / narsa ir grožiu tau prilygstančio.“

⁸⁸ FMG/PMB, p. 108 = 109.

⁸⁹ „Tėvynės tėve, Grife numylėtas, / kurgi tu išskridai, palikęs mus sunkią valandą!“

⁹⁰ „O Chodkevičiau, karingasai etmone! / Lieka tik raudoti, tavęs netekus!“

Toks pat kreipinys į velionį tarsi refrenas pakartojamas ir baigiamąjoje kūrinio strofoje, tačiau gedulo motyvas čia išplėtotas erdvės ir laiko atžvilgiu, – herojaus gedinti ir amžinai gedėsianti visa tėvynė. Be to, vėl – tik nebe metonimiškai (plg. cituotą trečią eilutę), o kaip amžinybės simbolis – paminima saulė:

O Chodkiewiczzu, hetmanie waleczny,
Póki bieg będzie na niebie słoneczny,
Nigdy ojczyzna wzdychać nie przestanie,
Ilekroć wspomni na twoje rozstanie.⁹¹
(69–72 eil.)

Toks poetinis kartojamo raudos motyvo perdirbinys jau nebelaikytinas tautosakišku, čia aiškiai matyti meistro ranka⁹². Mirtį simbolizuojantis saulėlydis eilėraščio pradžioje ir amžinai dangumi riedanti saulė jo pabaigoje – tai ne tik kompozicinis sprendimas, bet ir barokinė vaizdinė emblema, kurią galima pamatyti ne vienoje XVII–XVIII a. Lietuvos knygų iliustracijoje, tarp jų – ir šio straipsnio 5 išnašoje nurodytą gedulingosios poezijos rinkinį *Memoriae aeternae* [...] puošiančiame raižinyje. Velionis Rudamina čia pa-vaizduotas su karo dievo Marso apranga ir astrologiniu Marso ženklu ant kaktos, o už jo nugaros matome horizonto linijos pusiau padalytą saulę⁹³. Tokia saulė Baroko epochoje buvo suvokiama kaip besileidžianti ir betekanti tuo pat metu; ši emblema reiškė kūniškąją mirtį, kaip amžinojo gyvenimo Anapussybėje pradžios akimirką.

Marsą čia paminėjome neatsitiktinai, – „Livonijos karų balse“ romėnų karo dievo vardas irgi figūruoja. Autorius pakartoja „Karo su turkais balse“ jau naudotą mūsų, kaip „Marso puotos“, motyvą, meniškai jį perdirbęs:

⁹¹ „O Chodkevičiau, karingasai etmone, / kol saulė riedės dangumi, / niekad tėvynė nesiliaus dūsauti / kaskart, kai prisimins tavęs netekusi.“

⁹² Plg. su tuo, ką parašė Paulius Subačius apie „iš pažiūros artimiausius tautosakai“ Antano Vienažindžio eilėraščius: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 392.

⁹³ Žr. Jolita Liškevičienė, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika*, p. 236; Eadem, *Mundus emblematum*, p. 110; Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata*, p. 140.

Tam twoja rozkosz, tam uciecha była,
Gdzie się Marsowa biesiada toczyła,
Działa ognistym gdzie basem śpiewały,
Szable, koncerze, kopije trzaskały.⁹⁴
(37–40 eil.)

Tačiau dominuoja šiame kūrinyje ne Marso, o paukščių motyvas. Poetas tikrai išmoningai žaidžia Chodkevičių heraldinio Grifo figūra – paverčia tą Grifą lizdo sergėtoju, t. y. „tėvynės tėvu“, beginklių gynėju, o valstybės priešus lygina su plėšriu vanagu:

Jako ptaszęta w gnieździe opuszczone
Żałośnie ojca wrzeszczą w każdą stronę,
Gdy imi gniazdo zbójca jastrząb krwawi,
A ociec im się na pomoc nie stawia [...].⁹⁵
(53–56 eil.)

Dariuszas Chemperekas pastebėjo, kad šioje vietoje galima įžvelgti aliuziją į Jono Kochanovskio „I-ojo trėno topiką“⁹⁶. Kadangi šis trėnas, laikomas lenkų literatūros klasika, daugeliui lietuvių skaitytojų nėra gerai žinomas, prasminga čia pacituoti tas jo eilutes, kurios tikrai galėjo tapti imitacijos šaltiniu mūsų poetui:

Tak więc smok, upatrzywszy gniazdko kryjome,
Słowaczki liche zbiera, a swe łakome
Gardło pasie; tymczasem matka szczebiecze
Uboga, a na zbójcę coraz się miece,

⁹⁴ „Visi tavo malonumai ir džiaugsmai buvo ten, / kur vyko Marso pokyliai, / kur patrankos ugniniais bosais giedoj, / kur kardai, končiarai, ietys žvangėjo.“ (Končiaras – ilgas duriamasis beašmenis kalavijas; tokius naudodavo husarai kovai su pėstininkais.)

⁹⁵ „Kaip lizde palikti paukštyčiai / gailiai šaukiasi tėvo, dairydami į visas puses, / kai jų krauju žudikas vanagas lizdą šlaksto, / o tėvas neatskuba jiems į pagalbą [...].“

⁹⁶ *FMG/PMB*, p. 110.

Prózno! bo i na samę okrutnik zmierza,
A ta nieboga ledwie umyka pierza.⁹⁷
(9–14 eil.)

Dar vieną sąsają su Kochanovskio poezija, – tik jau ne *Trénais*, bet su jo „Dainų“ („Pieśni“, I leid. 1586) antrosios knygos penktąja daina⁹⁸, – lenkų tyrinėtojas aptiko priešpaskutinėje eilėraščio strofoje:

Możne Kurlandy, mocne ryskie wały,
Które u Szwedów nigdy nie bywały,
Teraz niestety, żal się, wieczny Panie,
Zbójcom zamorskim stały się mieszkanie.⁹⁹
(65–68 eil.)

Taigi matome, kad, kaip ir dera ankstyvojo periodo lenkiškam trėnui, šiame kūrinyje atiduodama pagarbos duoklė žanro pirmeiviui Kochanovskiui, – tačiau subtiliai, išmoningai, nekopijuojant. „Livonijos karų balse“ pastebimas ir kitas Banasiowos aprašytas ypatumas: į poetinę raudą yra įterpti dviejų personifikacijų pasisakymai (tiesa, neilgi). Pirma prabyła „Šventos vietos“ („Miejsca święte“) – turimos galvoje bažnyčios, kurias didysis karvedys papuošė karų trofėjais (41–44 eil.). Tolesnėje strofoje „Amžinybė“ sielvartauja, kad jis mirė nepalikęs įpėdinio¹⁰⁰ (45–48 eil.).

Trumpiausias iš „Balsų“ – „Grožio balsas“, pirmajame knygelės leidime turėjęs pavadinimą „Tėvynės tėvas“ – teturi 42 vienuolikaskiemenes gretutinio rimo eilutes, tačiau yra nepaprastai įdomus keliais atžvilgiais. Visų pirma

⁹⁷ „Taip ir slibinas, įžiūrėjęs paslėptą lizdelį, / silpnučius lakštingaliukus susirenka ir savo godžią / gerklę prikemša; tuo tarpu [jų] motina čirpia, / vargšėlė, ir vis puldinėja žudiką, – / veltui! Žiauruolis ir į ją pačią taikosi, / tad ji, nelaimingoji, vos išneša plunksnas.“ (Cit. iš: Jan Kochanowski, *Utwory wybrane*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 1994, p. 69.)

⁹⁸ Plg.: „Córy szlacheckie (żal się mocny Boże!) / Psom bisurmańskim brzydkie ścielą łożę. / Zbójce (niestety), zbójce nas wojują [...]“ – „Bajorų dukros (pasigailėk, galingasai Viešpatie!) / šunims basurmanams kloja šlykščius patalus. / Žudikai, deja, žudikai mus užkariauja [...]“ (eil. 11–13; cit. iš *ibid.*, p. 95).

⁹⁹ „Galingasis Kuršas, tvirti Rygos pylimai, / niekada nebuvo švedų rankose, / dabar, deja, – pasigailėk, amžinasai Viešpatie! – / tapo užjūrio žudikų gyvenamąja vieta.“

¹⁰⁰ Vienintelis Jono Chodkevičiaus sūnus Jeronimas (1598–1613) mirė paauglystėje.

minėtinas kūrybinis sumanymas ne šiaip lyginti mirusį didvyrį su antikiniu karo dievu, bet įsivaizduoti, kad prigimtis tiesiog dovanojo didžiajam etmonui Marso kūną, jėgą ir dvasią:

Marsie waleczny, możemy rzec śmieie,
Że jakby właśnie w tym Chodkiewicz ciele
Z przedziwnym męstwem w Litwie się był zjawił,
W takiej urodzie Bóg go nam był stawiał.¹⁰¹
(1–4 eil.)

Išeina, kad ne Marsas iš naujo atgimė Chodkevičiaus kūne (tai būtų gana įprasta tų laikų retorikoje), bet Chodkevičius gimė Marso kūne. Dar aiškiau etmonas su karo dievu tapatinamas kūrinio viduryje, dėl įtaigumo pridėjus dar vieną palyginimo objektą – šlovingąjį Trojos gynėją Hektorą:

A to na turskim gdyś go koniu zoczył,
Kiedy na baszy pojazd skoczny boczył,

Tedyś co miał rzec? Od dziwuś nie wiedział,
Czy Hektor, czy Mars to na koniu siedział [...].¹⁰²
(23–26 eil.)

Įdomu, kad visiškai toks pats sumanymas įgyvendintas ir Chotyno mūšio lauke kritusiam Jurgiui Rudaminai pagerbti skirtame poezijos leidinyje, konkrečiau – šiame straipsnyje jau kelis syk minėto rinkinio *Memoriae aeternae* [...] ¹⁰³ įvadinėje dalyje. Rudaminų Dusetiškių herbas čia įkomponuotas į jau trumpai aptartą iliustraciją, kurioje visu ūgiu vaizduojamas žuvusysis su Marso apranga. Gretimame puslapyje išspausdinti du lotyniški aštuoneiliai formaliai yra

¹⁰¹ „Karingasai Marse, drąsiai galime sakyti, / kad Chodkevičius tarytum tavo kūne / ir su [tavo] stebėtina narsa Lietuvoje buvo užgimęs, – / tokiu grožiu apdovanotą Dievas mums jį buvo atsiuntęs.“

¹⁰² „O jei būtum matęs jį ant turkiško žirgo, / iš šono puolantį raitomis lekiantį pašą, // ką tada pasakytum? Iš nustebimo nebežinotum, / ar tai Hektoras, ar Marsas ant žirgo sėdėjo [...]“

¹⁰³ Sutrumpintas jo antraštės vertimas toks: *Amžinam [...] Jono Rudaminos Dusetiško [...] ir jo sūnaus Jurgio, [...] kritusio [...] mūšyje prie Chotyno kare su turkais, [...] atminimui.*

„herbinės“ epigramos, tačiau jų abiejų konceptai grindžiami viena mintimi: herojaus esą neįmanoma atskirti nuo karo dievo¹⁰⁴. Tokia tiesioginė sąsaja tarp dviejų viens po kito pasirodžiusių poezijos rinkinių vargu ar gali būti atsitiktinė.

Antras „Grožio balso“ ypatumas – kad jis yra „lenkakalbėje literatūroje retas enkomijo žanro pavyzdys su herojaus išvaizdos aprašymu“¹⁰⁵. Tiesa, išvaizda čia tradiciškai siejama su charakteriu („kai jis mesdavo [į ką] liūtiškai grėslių žvilgsnį, / atrodydavo, kad rūstybė kibirkštimis žyra“, 10–11 eil.). Taip pat kalbama ir apie velionio karvedžio fizinę jėgą, nepaprastą ištvermę karo žygiuose ir net „grėsmingai rūstų“ balsą („kaip liūto“), – „jei pikčiau ant ko užrikdavo, / tai žodžiai iš burnos krisdavo lyg perkūnai“ (17–19 eil.). Taigi kūrinio pavadinimą būtų galima traktuoti ir kitaip, – juk lenk. „uroda“ etimologiškai reiškia „prigimtį“. Pirmajame knygelės leidime, kaip minėta, eilėraštis ir vadinosi ne „Grožio balsas“, bet „Tėvynės tėvas“. Tačiau kaip tik tame leidime virš šio eilėraščio buvo atspausťas Chodkevičiaus portretas, ir kaip tik išvaizdos aprašymo detalumas daro jį išskirtinį. Atrodo, poetas mėgina tapyti žodžiais, kad prieš skaitytojo ar klausytojo akis iškiltų herojaus portretas visu ūgiu:

Jagody pełne, okrągłoprzewlekłe,
A jak pagórki, wojennym opiekłe
Blaskiem, kurzawą. Broda rusobiała,
Ogromność czeską wkóło wytrafiała.

[...]

Ramion szerokich, stan jak murowany,
Sporo nad biodry w połę przepasany [...].¹⁰⁶

(13–22 eil.)

Be abejo, „toks žodinio teksto transformavimas į regimą, primenantį veikiau paveikslą, žodžio ir vaizdo susiejimas „vizualios poezijos“ audinyje visiškai atitinka katalikiškosios reformacijos požiūrio į meną nuostatus,

¹⁰⁴ Plačiau žr. Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata...*, p. 141–143.

¹⁰⁵ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus...*“, p. 49 = 62. Taip pat žr. Juliusz Nowak-Dłużewski, *op. cit.*, p. 296–297.

¹⁰⁶ „Skrustai putlūs, apskriti ir pailgoki, / ir, lyg tos karišku žvilgesiu apkepūsios / kalvos, tarytum nugulti dulkių. Barzda rusvai balta [t. y. žilstelėjusi?], / čekiškas vešlumas puslankiu nurėžtas [turimas galvoje vadinamasis „čekiškas“ barzdos kirpimas: barzda paliekama vešli, daugmaž vienodo ilgio, nenusmailinama]. // [...] Plačių pečių, stuomuo kaip išmūrytas, / aukštakai virš klubų perjuostas [...].“

paskatintus Tridento Susirinkimo nutarimų, ir vizualiojo prado svarbos [...] sureikšminimą“¹⁰⁷. Kalbėdama apie Sarbievijaus poetiką, Ona Daukšienė pažymi, kad joje, tęsiant jėzuito Antano Posevino (Antonius Possevinus) dar XVI a. pradėtą tradiciją, „poezija iš dalies apibūdinama ir kaip paveikslas, o poetas prilyginamas dailininkui“¹⁰⁸.

Tačiau konkrečiai šio kūrinio vizualumas turbūt aiškinamas ir labiau tiesiogine priežastimi: XVII a. Lietuvoje nepaprastai išpopuliarėjo tapytiniai ir grafiniai portretai, jie dominavo privačiuose to meto paveikslų rinkiniuose¹⁰⁹. Jono Karolio Chodkevičiaus portretų iš to laikotarpio yra žinoma ne vienas, kai kurie tapyti greičiausiai „iš natūros“, t. y. jam pačiam pozuojant¹¹⁰. Beje, regis, visi XVII a. pirmoje pusėje atsiradę jo atvaizdai buvo ne kokių kviestinių garsenybių, bet vietinių, nežinomų likusių, meistrų darbo¹¹¹.

Gali būti, kad dėl kilusios tapytų portretų mados tuo pat metu Lietuvoje radosi poreikis kurti ir „rašytinius portretus“¹¹², o Chodkevičius, matyt, tam buvo ypač tinkamas objektas. Tiesa, tikrai menišką išvaizdos aprašymą sukurti nėra taip paprasta. „Kiti autoriai Chodkevičių vaizdavo schematiškai“, pastebi Chemperekas, kaip pavyzdį pateikdamas citatą iš Simono Starovolskio (Szymon Starowolski, 1588–1656) raštų: „veidas kupinas orumo, nosis ereliška, kakta aukšta, išraiška kaip Marso“¹¹³. Gal ne taip „schematiškai“, bet vis dėlto tikrai neminėdamas nei nugairinto veido atspalvio, nei barzdos pakirpimo, nei būdingos dėvėsenos, apie Chodkevičiaus išvaizdą jo mirties metinėms paminėti skirtame pamoksle 1627 m. rašė dominikonas Fabijonas Birkovskis

¹⁰⁷ Ona Daukšienė, *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus religinė poezija*, [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 70.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 71.

¹⁰⁹ Žr. Marija Matuškaitė, *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010, p. 223.

¹¹⁰ Žr. *ibid.*, p. 247.

¹¹¹ Žr. *ibid.*, p. 114 (63 pav.), p. 232 (157 pav.), p. 234 (158 pav.), p. 237 (160 pav.) ir informaciją apie paveikslus, pateiktą šio leidinio „Iliustracijų sąrašė“.

¹¹² Čia turime galvoje kur kas labiau išplėtotus, detalizuotus išvaizdos aprašymus, nei įprastinėse, nuo Antikos (ypač Marcialio) laikų populiariose „epigramose apie portretą“, kokias rašė ir 1551–1571 m. Lietuvoje gyvėnęs Petras Roizijus, ir ne vienas Malkoto amžininkas (pvz., jėzuitų auklėtinis Stanislovas Grochovskis (1542–1612)). Tokių epigramų konceptas dažniausiai neįmantrus: esą paveiksle matome gana tiksliai atvaizduotą išorę, tačiau dorybės, ištikimybės, širdies gerumo ir pan. joks dailininkas neįstengtų perteikti.

¹¹³ Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen* [...] *Głos*“, p. 50 = 62.

(Fabian Birkowski, 1566–1636) – asmuo, vaizduojamajam menui anaipol neabejingas¹¹⁴: „Jis buvo [paties] Dievo apdovanotas grožiu, prideramu didžiam etmonui. Jau iš pirmo žvilgsnio rūstus jo veidas atrodė kupinas didybės, grynai „marsiškas“; jis turėjo aukštą kaktą ir erelišką nosį – etmono orumo ženklus.“¹¹⁵ Yra išlikęs ir nežinomo tų laikų poeto sukurtas lakoniškas didžiojo karvedžio charakterio apibūdinimas:

Bo wiecie, nasz Chodkiewicz takowej natury:
Popędliwy, gniewliwy, milczący, ponury.¹¹⁶

Malkoto eilėraštis kitoks. Nors paminėtas dar ir Chodkevičiaus ūgis, stotas, net blauzdų proporcingumas, vis dėlto statiškų aprašomojo pobūdžio eilučių jame visai nedaug. Kur tik įmanoma, aprašymą stengiamasi praturtinti emocijomis ir siekiama impresijos, naudojami barokiškai įmantrūs palyginimai, kuriamas dinamiškas, iš metaforų nuaustas meninis vaizdas:

Czoło wyniosłe jak sztuka obłoku
Pełna piorunów, a w oboim oku
Wesoło srogie kwitnęły źrzenice,
Komet, łyskawic własne dwie stolice.

Bo skoro gniewu wznieciły się zorze,
Po lwistobujnym (gdzie spojrział) pozorze,
Jakby iskrzysta srogość się sypała,
A kto się w czym czuł, łydka pod nim drżała.¹¹⁷
(5–12 eil.)

¹¹⁴ Plg. *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkovskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*: pamokslo faksimilė, vertimas ir studija, sudarė Tojana Račiūnaitė, iš lenkų k. vertė Rasa Butvilaitė, Tojana Račiūnaitė, Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

¹¹⁵ Cit. pagal: Artūras Tereškinas, *op. cit.*, 160–161.

¹¹⁶ „Juk žinote, mūsų Chodkevičius tokios prigimties: / Smarkus, greit supykstantis, tylenis, paniuręs.“ [Anonim.] *Wojna inflancka*, cit. iš Dariusz Chemperek, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen [...] Głos*“, p. 50 = 62.

¹¹⁷ „Kakta iškili it koks debesies [paž.: debesies luitas – E. P.], / pilnas perkūnų, o abiejose akyse / smagiai žibėjo kiaurai veriantys vyzdžiai – / tikros kometų ir žaibų būstinės. // Nes jei tik sukildavo pykčio pašvaistės, / kai jis mesdavo [į ką] liūtiškai grėslų žvilgsnį, / atrodydavo, kad rūstybė kibirkštimis žyra, / o kas jausdavosi prasikaltęs, tam kinkos tirtėdavo.“

Jei jau lyginame konkretaus laikotarpio poeziją ir tapybą, verta pasidomėti tuo, ką apie vietinių menininkų XVI a. pab. – XVII a. pirmojoje pusėje sukurtus portretus rašo Lietuvos meno istorikė Irena Vaišvilaitė:

[...] įsigaliojusi portretinė schema tapo privaloma vietiniams portretistams: figūra vaizduojama anfas, iki juosmens, galva trimis ketvirčiais pasukta, į kiek sulenktas per alkūnes rankas, užbaigiančias trikampį siluetą, įdėti atributai, apibūdinantys portretuojamąjį, jo socialinį statusą. [...] Portretuojamųjų veidai nutapyti iškilius, jų bruožai fiksuoti gana kruopščiai, fizionominis panašumas neabejotinas [...]. [...] Portretuojamieji žiūri tiesiai prieš save plačiai atmerktomis akimis, jų veidai nejudą ir nieko nereiškia. Galvų lygmenyje foną užpildo įrašai. Tai tarsi antrasis portretas: čia pateikiama visa informacija apie vaizduojamąją asmenybę. Privaloma sustingusi poza, fizionomiškumas ir drauge veido statiškumas, įrašai: visa tai sukuria portretą-formulę, išreiškiančią tą žmogaus esmę, kuri ir buvo laikoma portreto tikslu. [Toks vaizdavimo būdas] neatspindi emocinės, individualiosios žmogaus esmės, bet jo išorinės išraiškos nepakartotinumas [lyginant su portretinių ikonų tradicija] jau pastebėtas ir įamžintas. Toks portretinės koncepcijos pasikeitimas susijęs su išaugusia asmenybės savimone per humanitarinio lavinimo sistemą [...]. Tačiau portretas šiaip jau labai vaizdžiai rodo viduramžišką kontekstą [...]. Žmogiškojo „aš“ suvokimas gimdė fizionomišką portretą, tačiau žmogus portrete pasirodė kaip ryškus vienos ar kitos giminės atstovas, kaip didingas maršalka, etmonas ar kanceleris. Už šių luominių požymių ribų jis pats ir jo savybės net neišivaizduojamos.¹¹⁸

Kiek anksčiau minėtiems¹¹⁹ Jono Karolio Chodkevičiaus portretams, tapytiems jam gyvam esant ar netrukus po jo mirties (naudojantis senesniais atvaizdais), būdinga visa tai, kas pasakyta šioje citatoje, su viena išlyga: juose portretuojamasis vis dėlto žvelgia ne „tiesiai prieš save“, o į žiūrovą. Na, ir informaciniai įrašai ne visada, o tik dažniausiai esti „galvų lygmenyje“, – kartkartėmis jie nukeliami į horizontalią juostą paveikslų apačioje. Bet tai iš tiesų „portretai-formulės“: juose vis matome atitinkamą luominę ir visuomeninę padėtį atspindinčią statišką figūrą su individualių, atpažįstamų bruožų fizionomija.

¹¹⁸ Irena Vaišvilaitė, *Baroko pradžia Lietuvoje*, (Vilniaus dailės akademijos darbai, 6), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1995, p. 56–57.

¹¹⁹ Žr. 111 išnašą.

Visa tuo remiantis, galbūt ne per drąsu būtų daryti prielaidą, kad mūsų XVII a. pradžios poetas kaip tik ir siekė įrodyti, jog literatūrinėmis priemonėmis įmanoma sukurti ryškesnį, dinamiškesnį, išpūdingesnį, gyvesnį „reginį“ (taip pat ir portretą), nei pajėgė to meto tapyba. Konkurencijos tarp atskirų meno rūšių ar su senaisiais klasikais dvasia Baroko epochai tikrai nesvetima, ji egzistavo greta menų sintezės tendencijų ir savaip jas stimuliuojo. Skaitydami „Grožio balsą“, tarsi regime Chodkevičių skirtingais jo gyvenimo tarpsniais: štai jis, „Lietuvoje užgimęs Marsas“, iš šono puola „raitomis lekiantį pašą“ (24 eil.), štai „kaip iš ketaus nulieta“ ranka kažkam užtvoja taip, kad to ir šalmas negelbsti (27–28 eil.), štai perveria kažką „liūtiškai grėsliau žvilgsniu“ (10 eil.), o štai įžengia tokia „didinga eisena“ (29 eil.), kad jį „vien iš povyzos“ atpažįsta „net ir tie, kurie anksčiau nebuvo jo matę“ (33 eil.).

Labai įdomu, kad vėlesnėje kūrinio redakcijoje¹²⁰ prie gana staigiai „užkirs-tos“ eilėraščio pabaigos buvo pridurtos dvi eilutės, – ir tikrai ne vien tam, kad būtų galima pertvarkyti strofiką (šioje versijoje jis suskirstytas į 11 ketureilių). Baigiamosios papildyto „Grožio balso“ eilutės primena, kad skaitome vis dėlto gedulingą kūrinį, – jose vėl prasimuša raudiškoji stilistika:

O Chodkiewiczzu, waleczny hetmanie,
Tylko by płakać na twoje rozstanie!¹²¹
(43–44 eil.)

Naujasis finalas gana netikėtas skyrium paimto kūrinio kontekste, tačiau grakščiai susieja jį su kitais rinkinio eilėraščiais, priderina prie jų.

Rinkinį vainikuojantis „Šlovės balsas“ yra antras didžiausias iš penkių kūrinų, turi 76 eilutes; jis parašytas sapfinė strofa, kaip ir „Grifo balsas“. Dariuszas Chemperekas jį apibūdina kaip „eiliuotą raginimą („pobudka“), tirtajišką kūrinį („utwór tyrtejski“)¹²², kurio pagrindinis tikslas – įkvėpti kovotojams ryžto ginti tėvynę, net ir vadui kritus.

¹²⁰ Taip yra 1640 m. leidime, galbūt buvo jau ir 1624 m. leidime, – Glogeris tokios detalios informacijos nepateikia.

¹²¹ „O Chodkevičiau, karingasai etmone, / Lieka tik raudoti, tavęs netekus!“

¹²² Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 50 = 62. Tirtajas (gr. Τυρταῖος, lot. Tyrtaeus, VII a. pr. Kr.) – vienas iš seniausių graikų elegikų, savo karo dainomis įkvėpdavęs spartiečius žygdarbiams per antrąjį Mesenijos karą (nors pats nebuvo kilęs iš Spartos). Lenkų kultūroje šis Antikos dainius daug žinomesnis ir populiaresnis, nei lietuvių, mat po ATR padalijimų, Romantizmo epochoje, buvo tapęs įkvėpimo šaltiniu patriotiškai nusiteikusiems lenkakalbiams literatams (be kita ko, buvęs Vilniaus studentas, filomatas Jonas Čečiota 1819 m. sukūrė poemą *Tirtajas* (*Tyrtej*)).

Pagrindinis priešas, apie kurį kalbama, šįsyk yra švedai, todėl čia reikia trumpai apibūdinti, kokiomis istorinėmis politinėmis aplinkybėmis buvo rašomas aptariamasis kūrinys. Pirmiausia prisimintina, kad 1600–1609 m. laikotarpiu¹²³ Jonas Karolis Chodkevičius pasiekė ne vieną efektingą pergalę kare su Švedija. Be garsiojo švedų sutriuškinimo Kirchholmo mūšyje, dar minėtinos pergalės prie Kokenhauzeno (dab. Kuoknesė) 1601 m., Dorpato (Tartu) 1603 m., Veisenšteino (Paidės) 1604 m., Parnavos (Pernu) ir Diunamundės (Daugavgrīva) 1609 m.¹²⁴ Kai kurie iš tų mūšių yra suminėti „Livonijos karų balse“, raudos stiliumi kreipiantis antruoju asmeniu į vietas, kuriose jie vyko¹²⁵, ir konstatuojant: „Tu tai pameni, gerai pameni.“ Suprantama, daugelio LDK piliečių atmintyje tie laikai įsirėžė kaip dažnų triumfų metai, pasididžiavimą keliantis savosios istorijos tarpsnis.

Tačiau 1617 m., po keliskart pratęstų paliaubų, karas atsinaujino. „Švedijos karalius Gustavas II Adolfas po daugelio mūšių užėmė šiaurinę Livonijos dalį [...]. 1621 m. rugsėjo 26 d., po daugiau kaip mėnesį trukusios apgulties, švedai užėmė Rygą ir per Kuršą patraukė Lietuvos link. Pirmiausia grėsmė iškilo šiaurinėje Lietuvos dalyje buvusioms Radvilų valdoms. Tad pastariesiems teko praktiškai savo lėšomis ginti šiaurines valstybės sienas [...].“¹²⁶ Lietuvos lauko etmonui Kristupui Radvilai Jaunesniajam 1622 m. vasarą pavyko su švedais sudaryti laikinas paliaubas, tačiau jos buvo labai netvirtos. Tų metų pabaigoje Lietuvos kariuomenė Livonijoje buvo galutinai išformuota¹²⁷, – ATR lėšas ir pajėgas išsunkė karas su Maskva, bergždi siekiai užimti jos sostą bei kovos su Osmanų imperija „dėl įtakos buferinėje Vidurio Europos zonoje – Valakijoje ir Moldavijoje“¹²⁸.

„Šlovės balsas“ perteikia itin stiprų nerimą dėl blogėjančios padėties, drauge siūlydamas nesenos praeities pergalių prisiminimus kaip priešnuodį nuo nevil-

¹²³ 1600 m. Chodkevičius tapo LDK lauko etmonu (didysis etmonas tuo metu buvo Kristupas Radvila Perkūnas), didžiuoju etmonu buvo pakeltas 1605 m.; nuo 1616 – Vilniaus vaivada.

¹²⁴ Plačiau apie tai rašo Darius Antanavičius, žr. *op. cit.*, p. 16–18 = 36–38.

¹²⁵ Įdomu, kad prie Chodkevičiaus pergalių tame kūrinyje pridėtas ir Iberpolio (dab. Peltsama Estijoje) tvirtovės paėmimas, nors iš tiesų ją 1601 m. paėmė tuometinis Lenkijos didysis etmonas Jonas Zamoiskis.

¹²⁶ Romas Batūra, Deimantas Karvelis, *Kovų istorijos*. I knyga: *Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 160.

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 21 = 41.

ties bei defetizmo. Įdomiausia, kad šiame kūrinyje apraudamas ne Chodkevičius (nors jis, žinoma, minimas), o į bėdą patekusi Lietuva. Ne taip, kaip „Karo su turkais balse“ ir „Livonijos karų balse“, kalbėtojas čia yra nebe neapibrėžtas kolektyvinis „mes“, bet Šlovės personifikacija, save įvardijanti pirmuoju asmeniu, o į Lietuvą besikreipianti antruoju – su pridėtu pagarbiu epitetu:

Waleczna Litwo, co słychać o tobie,
Że cię zamorczyk chce znieważać sobie?¹²⁹
(1–2 eil.)

Čia pat Lietuvai primenama, kiek „šlovingų triumfų“ ji dar visai neseniai „pasauliui rodė“, ir retoriškai klausama, kas gi atsitiko, kas gi ją „žiauriais puldinėjimais privertė“ nuleisti rankas, nebebranginti taip sunkiai pelnytos šlovės. Po šios trijų strofų invokacijos eina epiškesnė kūrinio dalis. Pačioje jos pradžioje kaip netikėtas smūgis nuskamba priekaištas Lenkijai:

Że gdyś koronne dźwigała ciężary,
W Wołoszech Turki znosząc i Tatary,
Cnocie, przymierzu szwedzkiemuś wierzyła,
Doma nie była,

Czas upatrzywszy zdradliwej pogody,
Ukradkiem męstwa chcąc dokazać zwody,
Gustaw przydybał z zamorskim motłochem,
Żołnierzem płochem.¹³⁰
(13–20 eil.)

Iškodavus iš poetinės kalbos, tai reiškia, kad dėl visų LDK nesėkmių šiaurės fronte kalta Lenkija, kuri savo jėgomis neįstengė susidoroti su turkų agresija,

¹²⁹ „Karingoji Lietuva, ką apie tave girdžiu, – / kad užjūriniai manosi galį tave [nebaudžiami] įžeidinėti?“

¹³⁰ „[Girdžiu,] kad tuo metu, kai buvai užsivertusi Karalystės našta, / iš Valakijos vydama turkus ir totorius, / pasitikėjai švedų dora, [tikėjai, kad jie laikysis sudarytų] paliaubų, / namuose nebuvai, // nutaikęs tinkamą metą išdavystei, / norėdamas iš pasalų pelnyti sau narsumo įrodymų, / Gustavas atslūkino su užjūrio valkatų gauja, / niekingais kareivom.“

tad Chotyno mūšyje Lietuvai norom nenorom teko kariauti už visą ATR. Tik todėl „švedai gavo progą užpulti Livoniją – šiaurinę Lietuvos žemių pakraštį“¹³¹. Atviras Lietuvos ir Lenkijos interesų supriešinimas XVII a. lenkakalbio autoriaus sukurtame tekste yra tokia retenybė, kad šiuolaikinis lenkų tyrinėtojas pajuto būtinybę šį akibrokštą pakomentuoti: „Tai nėra lietuviškojo partikuliarizmo atgarsis – dėl Rygos praradimo autorius kaltina ne lenkus, o klastūnišką „Sudermano gaują“.“¹³² Tačiau ir jis pripažįsta iš esmės „partikuliarų“ poeto požiūrį į ateities perspektyvas: „Malkotas yra įsitikinęs, kad jeigu Livoniją ir pavyks atgauti, tai tik LDK kariuomenės pastangomis.“¹³³

Autoriaus „prolietuviškumas“ akivaizdus visame tekste. Išskyrus Rygos praradimą (dėl kurio nepelnytai apkaltinami „išdavikai“ rygiečiai¹³⁴), neminimi jokie konkretūs pralaimėti mūšiai, – didelis kontrastas, lyginant su ištisu pergalių sąrašu „Livonijos karų balse“. Švedai piešiami kuo juodžiausiomis spalvomis. Jie vaizduojami kaip Lietuvos teritorijon niekšišškai įsibrovę išdavikai, žodžio laužytojai, pasalūnai, papirkinėtojai, galų gale – bailiai ir kvailiai. Pastarosiomis savybėmis jie „apdovanojami“ dėl to, kad naudojo naują tų laikų karybos techniką: visur pirmiausia įsirengdavo apkasus. Poetas tokią taktiką paniekinamai vadina „duobkasio narsa“ („grabarskie męstwo“, 35 eil.). Trumpai tariant, Lietuva apgailima, kaip visų (Lenkijos, Švedijos, Rygos miesto) išduota, apgauta, išnaudojama, o Chodkevičiaus mirtis traktuojama kaip dar vienas, itin kartus, lašas šioje taurėje.

Verta atkreipti dėmesį į dvyliktąją strofą, kurioje maldaujama, kad velionio etmono vieton kuo greičiau stotų jam prilygstantis naujas karvedys: „Kuo greičiau ženk į priekį, karžygy, pasižymintis Jono / Karolio narsa.“ Tokiam žadama amžiams iki padebesių iškilsianti šlovė „visame plačiame pasauly“ (45–48 eil.). Veikiausiai XVII a. pradžios LDK visuomenėje vyravo panašios nuotaikos, o gal tiesiog buvo nusistovėjusi tokia gedulingų tekstų, rašomų mirus žymiesiems valstybės veikėjams ir karvedžiams, stilistika. Mat šios Malkoto kūrinio eilutės turiniu ir nuotaika labai primena tai, ką protestantas Saliamonas Risinskis

¹³¹ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 53 = 66.

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Kaip komentare pažymėjo Dariuszas Chemperekas, „iš tiesų rygiečiai pasidavė rugsėjo 25 d., po to, kai beveik mėnesį gynė miestą ir nesulaukė jokios pagalbos iš Respublikos“ (FMG/PMB, 122 = 123).

parašė pratarinė-dedikacijoje, pridėtoje prie savos kūrybos „Trumpo pasakojimo apie [...] Kristupo Radvilos [Perkūno] žygius“:

Juk ar bėra toks vyras, kursai [...] jai [t. y. Tėvynei] svyruojančiai paduos ranką? Ar bėra toksai, kuris išvaikys laisvės naikintojus? Ar bėra toksai, kuris išbruks priešą anapus Dauguvos? Ar bėra toksai, kurs užgesins prie Dnepro smilkstančias sienas? Ak, mes virstume trojėnais, jei Tu, Dieve, neduotum mums kokio nors karžygio!¹³⁵

Nuo šios vietos „Šlovės balso“ intonacija kinta, skundą keičia raginimas ir paguoda¹³⁶. Taigi kūrinys tarsi padalytas į dvi nelygias dalis. Antrosios pradžioje, tryliktoje strofoje (iš 19-os), pakartojama pradžios invokacija:

Waleczna Litwo, pókiż takie szkody
Zasypiać będziesz, a za tej pogody,
Póki ci zbójcy będą dokuczali,
W łądzie mieszkali?¹³⁷
(49–52 eil.)

Lietuva raginama kuo skubiau „vaikyti“ savo priešus, neprisileisti jų artyn. Jai primenama, kad jos pusėje Dievas (54–55 eil.) ir kad visai neseniai dėl didesnės Dievo garbės lietuviai „turkų kraujyje mirkė [savo] ietis“ (58 eil.). Priešpaskutinė strofa panašesnė į kandžią epigramą: čia švedams įgeliama Kirchholmo kautynių epizodu, kai jų valdovas Karolis IX sprukdamas iš mūšio lauko pametė kepurę¹³⁸, ir pažadama, kad dabartinis karalius Gustavas „pasirodys besąs dosnesnis už tėvą“ (71 eil.) – „paliks“ visą galvą.

¹³⁵ Saliamonas Risinskas, *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, parengė, iš lot. k. vertė, komentarus ir pratarinę parašė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 63.

¹³⁶ Plg. Risinskio pratarinės pabaigą: „Ar čia bereikia dar aitrinti skausmą ar net jį didinti? Ne, aš šito tikrai dar kartą nedarysiu“ (*ibid.*).

¹³⁷ „Karingoji Lietuva, kiek gi dar tu tokią skriaudą / tylomis kentėsi, kiek dar tu miegosi? / Kiek dar tie žmogžudžiai čia įžūlaus, / sausumoje gyvens?“

¹³⁸ Plg. Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*: „Jau išsigimėlis tas, jau pats Sudermanas štai bėga, / Lekia, skuba laukais, du arklius greitai nuvaręs, / Lekia, net Euras smarkus jam kailio kepurę nuplėšia“ (eil. 1920–1922).

Kūrinys užbaigiamas pagrasinimu švedams (išvadintiems varnomis – galbūt dėl tamsių karinių uniformų) ir saviškių padrasinimu:

Wtenczas poznają te zamorskie wrony,
Że z Chodkiewiczem w Elizyjskie strony,
Z Gryfem, litewskie męstwo nie zleciało –
W Litwie zostało.¹³⁹
(73–76 eil.)

Taigi poetas vėl grįžta prie paukščių motyvo, kuris šį kūrinį grakščiai susieja su „Livonijos karų balsu“.

Dariuszas Chemperekas visiškai teisingai pastebėjo, kad „Šlovės balse“ esama sąsajų su šiaame straipsnyje jau cituota Kochanovskio antrosios knygos penktąja daina, kitaip dar vadinama „Daina apie Podolės nusiaubimą“ („Pieśń o spustoszeniu Podola“), – tiek *elocutio*, tiek *dispositio* lygmenyje¹⁴⁰. Tačiau tipologiniu požiūriu šiedu tekstai gerokai skiriasi. Kaip pažymi Banasiowa, visos panašios tematikos Kochanovskio dainos yra greičiau patriotiniai kreipimaisi į tautą¹⁴¹, raginant pasipriešinti užpuolikams. Nors ir jose gailaujama dėl tėvynės vargų, raudiškieji elementai tiems kūriniams nebūdingi. O štai „Šlovės balso“ pradžia su Lietuvos invokacija leidžia jį bent iš dalies priskirti prie žanrinės grupės, kurią Banasiowa vadina „politinėmis raudomis“, arba „politiniais trėnais“ („lament polityczny“, „tren polityczny“¹⁴²), esminiu kriterijumi laikydama Izidoriaus Seviliečio nuorodą, kad pirminis bet kokio trėno (literatūrinės raudos) modelis esanti biblinė Jeremijo rauda¹⁴³. Remdamasi Paulinos Buchwald-Pelcowos įdirbiu, Banasiowa skiria du politinio trėno porūšius: vienu atveju lyrinis subjektas yra asmuo, apraudantis savo nelaimingą tėvynę ir tautą (plg. Jer. 8, 18–23 ir kt.), antru atveju personifikuota raudanti Tėvynė pati tampa lyrinio subjekto (plg. Jer. 4, 19–22 ir 31, taip pat Rd 1, 11–22). Pagal šią klasifikaciją „Šlovės balsas“ priklausytų pirmajam porūšiui.

¹³⁹ „Tada sužinos tos užjūrio varnos, / kad į Eliziejaus kraštus su Chodkevičiumi, / su Grifu, lietuvių narsa neišskrido – / Lietuvoje pasiliko.“

¹⁴⁰ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus*...“, p. 53–54 = 66.

¹⁴¹ Žr. Teresa Banasiowa, *op. cit.*, p. 38.

¹⁴² *Ibid.*, p. 39 ir kt.

¹⁴³ *Ibid.*, p. 18–20, 39–41 ir kt.

Tiesa, nesunku pastebėti, kad Jeremijo rauda buvo ir vienas Kochanovskio „Dainos apie Podolės nusiaubimą“ šaltinių. Kaip ne kartą pažymi ta pati Bana-siowa, „ankstyvojo Baroko lenkiški proginiai politinės tematikos tekstai nėra vientisi nei stiliaus, nei žanro atžvilgiu (juose esama lyrinių, epinių, didaktinių, tarp jų dažnai ir satyrinių, elementų)“¹⁴⁴. Pirmuoju išgryninto pavidalo politinių raudų kūrėju lenkakalbėje literatūroje laikomas gerokai vėlesnių laikų poetas, beje, lietuvis¹⁴⁵, – Dominykas Rudnickis (1676–1739); žymiausias šio žanro jo kūrybos pavyzdys yra „Lenkijos provincijų rauda pasimirus [sic!] Motinai Tėvynei Lenkijai“ („Lament prowincji polskich nad umarłą Matką Ojczyzną Polską“)¹⁴⁶.

Šiaip ar taip, mums turbūt svarbiausia, kad „Šlovės balse“ rinkinio autorius aiškiai parodo, kad yra ne tiek ATR, kiek Lietuvos patriotas. Net jei tą jo patriotizmą laikysime tik regioniniu, jau vien šis faktas leidžia mums tikrai įdomų ir meniniu požiūriu vertingą poezijos leidinį pridėti prie senosios Lietuvos literatūros lobyno, nelaikant autoriaus pasirinktosios lenkų kalbos jokių esminių kriterijų. Juk, kaip teisingai rašė Eugenija Ulčinė, „kalbos pasirinkimą XVI–XVII a. lėmė ne autoriaus tautinė priklausomybė, bet kūrinio tematika, paskirtis, imitacijos šaltiniai. [...] Skirtingi [...] kūrinių adresatai, skirtinga aplinka, kurioje jie buvo parašyti, lėmė skirtingą kalbinę, stilistinę, meninę šių kūrinių išraišką.“¹⁴⁷

Tačiau ne vien dėl poezijos kokybės ir turinio *Karų su turkais ir Livonijoje balsą* straipsnio antraštėje pavadinome „reikšminga LDK literatūros atodanga“. Jau pirmajame jo leidime (Lvovo egzemplioriuje) yra nepaprastai intriguojančių nuorodų: po antrašte „Karų su turkais balsas“ atskira eilute įrašyta „Pagal melodiją „Jau labanakt etc.“ („Na notę Już dobranoc. &c“), o po antrašte „Livonijos karų balsas“ – „Pagal melodiją „Amžina gėda etc.“ („Na notę Wieczna sromota. &c“). Dar sensacingesnę informaciją apie, deja, pražuvusį antrojo leidimo egzempliorių pateikia Zygmuntas Glogeris savo enciklopedijoje:

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 9, 13, 38, 68 ir kt.

¹⁴⁵ Žr. Eugenija Ulčinė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 313.

¹⁴⁶ Žr. Czesław Hernas, *Barok*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998, p. 562.

¹⁴⁷ Eugenija Ulčinė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, p. 258–259.

[...] turime 1624 m. Vilniuje išleistą Vilniaus Akademijos studento Pranciškaus Malkoto brošiūrą in quarto, [susiūtą] iš 12 nenumeruotų lapų, pavadinimu *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių ir t. t., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didįjį etmoną, Livonijos žemės gubernatorių, Balsas Šviesiausiems ir Galingiausiems Jų Malonybėms Ponams Aleksandrui Chodkevičiui (ir) Kristupui Chodkevičiui ir t. t.* Iš tiesų tai yra 5 dainos Karolio Chodkevičiaus garbei. 1-ji pavadinta „Grifo balsas“ (turimas galvoje herbo Grifas); 2-ji „Karo su turkais balsas“; 3-ji „Livonijos karų balsas“; 4-ji „Grožio balsas“; 5-ji „Šlovės balsas“. Dainos 1, 2, 4 ir 5 papildytos – kiekvienos pradžioje pridėta vis kitokia melodija, išspausdinta natomis. Prie 3-osios dainos tik parašyta: „Pagal melodiją „Amžina gėda“¹⁴⁸.

Trumpiau tariant, visi penki „pagrindinio korpuso“ tekstai šiame rinkinyje yra ne kas kita, kaip autorinės dainos. Toks žanras senosios lietuvių literatūros istoriografijoje nei Renesanso, nei Baroko kontekstuose iki šiol iš viso nebuvo minimas¹⁴⁹. Lietuviškoje *Muzikos enciklopedijoje* šia tema parašytas vos vienas gana mįslingas sakiny: „Lietuvoje autorinėms dainoms atsirasti sąlygos susidarė kartu su individualiosios poetinės muzikinės kūrybos užuomazgomis (XVII a.).“¹⁵⁰ Nei argumentų, nei pavyzdžių nepateikta. Jonas Vilimas straipsnyje apie LDK muzikinę kultūrą¹⁵¹, pradžioje pažymėjęs, kiek nedaug teturime šios srities šaltinių, toliau skyrium pristato muzikinį folklorą, bažnytinę muziką ir pasaulietinę profesionaliąją – valdovų ir įtakingiausių didikų dvaruose skambėjusią – muziką. Pastarajame kontekste kartą paminimi užsie-

¹⁴⁸ Zygmunt Gloger, *op. cit.*, p. 22.

¹⁴⁹ Plg. Sigitas Narbutas, „[Renesansas:] Literatūros apžvalga“, „[Barokas:] Literatūros apžvalga“, in: *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 67–76 ir 159–177; Eugenija Ulčinaitytė, „Renesanso ir baroko poezija“, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė Eugenija Ulčinaitytė, vertė Aleksandra Bendoriūtė ir kt., Vilnius: Vaga, 1993, p. 6–13; Eadem, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, p. 134 ir kt.; Vanda Zaborskaitė, *Trumpa lietuvių literatūros istorija: vidurinės mokyklos 11–12 klasei*, I dalis, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 22–23, 29–32.

¹⁵⁰ Algirdas Ambrazas, Aldona Juodelienė, Arvydas Karaška, Leonardas Sauka, „Daina“, in: *Muzikos enciklopedija*, t. 1: A–H, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 296.

¹⁵¹ Jonas Vilimas, „Muzika“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kt., Vilnius: Aidai, 2001.

nio autorių kūrybos „madrigalai bei kitokios dainos ir giesmės“¹⁵². Apie jokias vietinių autorių kurtas autorines dainas šis tyrinėtojas nekalba.

Mūsų literatūros istoriografijoje nusistovėjo tam tikra mąstymo inercija, kurios veikiami į bet kurį XVI–XVIII a. poezijos tekstą, išskyrus religines giesmes, dažniausiai žvelgiame vien kaip į „grynosios“ literatūros artefaktą, neprisileisdami minties, kad kai kurie iš jų galėjo turėti ir taikomąją paskirtį. Neblogas šio reiškinių pavyzdys yra lenkakalbės vėlyvojo Baroko poetės dvarininkės Konstancijos Benislavskos (1747–1806) kūrybos aptarimai¹⁵³. Nors šios autorės eilių rinkinio, išėjusio Vilniuje 1776 m., antraštė – *Pieśni sobie śpiewane* – tradiciškai verčiama *Sau dainuojamos dainos*, regis, nė vienas apie tas eiles rašęs tyrinėtojas (tiek lietuvių, tiek lenkų) net nesvarstė galimybės, kad bent kai kurie iš tų tekstų tikrai galėjo būti skirti dainuoti. Visi kalba tik apie „eilėraščius“, o jei sykį ir nuskamba terminas „giesmė“, tai vien kaip horacijiškojo *carmen* atitikmuo¹⁵⁴.

O juk yra pakankamai įrodymų, kad dėmesys dainai, kaip kultūros reiškiniui, Lietuvoje išryškėjo paskutiniaisiais XVI a. dešimtmečiais, lygia greta su tuo pat metu įvairiais pavidalais suklestėjusia istoriografija¹⁵⁵. Kaip žinome, pirmąsias lietuvių liaudies dainų citatas savo *Kronikoje* (1582) pateikė Motiejus Strijkovskis, laikydamas tas dainas tautos istorijos liudijimais¹⁵⁶.

¹⁵² *Ibid.*, p. 438.

¹⁵³ Žr. Tomasz Chachulski, „Konstancija Benislavska“, in: *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; Czesław Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, iš anglų k. vertė Kornelijus Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 170; Vita Gaigalaitė, „Benislavska (Benislawska) Konstancija“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 56; Giedrė Šmitienė, „Konstancija Benislavska“, in: *Trys baroko saulėlydžio literatai: Pranciška Uršulė Radvilienė, Konstancija Benislavska, Juozapas Baka. Chrestomatija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003; Eugenija Ulčinaitė, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, p. 251–252.

¹⁵⁴ Žr. Tomasz Chachulski, *op. cit.*, p. 283.

¹⁵⁵ Janas Okonis istoriografijos populiarumą Lietuvoje „Sarbievijaus laikais“ aiškina „jaunesniosios“ kultūros pastangomis kompensuoti savo atsilikimą nuo „senesniosios“ (lenkų) kultūros; žr. Jan Okoń, „Teatr Akademii Wileńskiej w czasach Sarbiewskiego“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 267–268. Tame jis, beje, įžvelgia ir didesnio kultūros raidos dinamizmo, atvirumo naujovėms priežastį. Lietuvių tyrinėtojai tą istoriografijos proveržį paprastai aiškina suaktyvėjusiomis nacionalinio identiteto paieškomis, kraštui netekus dalies suvereniteto po Liublino unijos.

¹⁵⁶ Žr. Maciej Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi [...]*, Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, 1846, t. 1, p. 320; t. 2, p. 36–37.

Ir šias citatas, ir kitus liaudies dainų paminėjimus *Kronikoje* ne kartą ir ne du yra aptarę lietuvių tautosakos tyrinėtojai¹⁵⁷, tačiau iki šiol, regis, niekas neatkreipė dėmesio į kelis syk tame veikale išsakytą jo autoriaus nuomonę apie dainų vaidmenį ir paskirtį apskritai žmonių gyvenime. Štai lotyniškoje dedikacijoje Steponui Batorui Strijkovskis mini praeito šimtmečio Vengrijos karalių Motiejų Hunjadį (*Hunyadi Mátyás*, 1443–1490), mūsų laikais neretai vadinamą pirmuoju renesansinio stiliaus valdovu už Italijos ribų, ir teigia, kad šio rengtos puotos „buvo, kaip prisimenama, tokios puikios dėl to, kad jis [...] muzikams liepdavo, akompanuojant lyra, apdainuoti įžymių vyrų žygius karuose su turkais, poetų aprašytus gimtąja kalba“. Toliau jis išplėtoja mintį: „Šios didžiai pagirtinos tradicijos iki šiol laikomasi Italijoje, Trakijoje¹⁵⁸, Bulgarijoje, Serbijoje, abiejose Valakijose¹⁵⁹ ir tavojoje Transilvanijoje, kaip pats mačiau; ten neišgirsi skambant jokių nešvankių dainuškų, vien istorijos veikaluose rastus herojų žygius, skatinančius klausytojų narsą.“¹⁶⁰

Iš esmės tą patį, tik su daugiau papildomų detalių, Strijkovskis pakartoja ir kitoje dedikacijoje, rašytoje lenkų kalba, – „kunigaikščiams, ponams, senatoriams ir visai [...] riterijai“; čia skaitytojams pranešama, kad net ir Turkijoje „gatvėse ir „bazaruose“ (liaudies turguose) įžymiųjų žmonių žygiai apdainuojami sklandžiomis eilėmis, pritariant smuikais, kokius vadina serbiškais, liutniomis, kobzomis¹⁶¹ ir arfomis. Paprasti žmonės su didžiuliu malonumu

¹⁵⁷ Mykolas Biržiška, *Lietuvių dainų literatūros istorija*, Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė, 1919, p. 9–12; Jadvyga Čiurlionytė, *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 8; Pranė Jokimaitienė, „Karinės-istorinės dainos“, in: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 3, kn. 1: *Karinės-istorinės dainos*, parengė Pranė Jokimaitienė, Vilnius: Vaga, 1985, p. 32; Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika: iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 112–128; Donatas Sauka, *Lietuvių tautosaka*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 91–93; Zenonas Slaviūnas, „Istorinės, humoringinės, šokių ir instrumentinės sutartinės“, in: *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, t. 3, sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 6–7.

¹⁵⁸ Trakija (Antikoje) – šalis Graikijos šiaurėje, tarp Makedonijos ir Juodosios jūros, dabartinės Bulgarijos ir dalies Rumunijos teritorijoje. Strijkovskio laikais tai buvo Osmanų imperijos valdos.

¹⁵⁹ Valakija – istorinis ir geografinis Rumunijos regionas į šiaurę nuo Dunojaus ir į pietus nuo Pietų Karpatų – tradiciškai skirstoma į dvi dalis: Mažąją ir Didžiąją Valachijas.

¹⁶⁰ Maciej Strykowski, *op. cit.*, t. I, p. V.

¹⁶¹ Kobza – į liutnią panašus senovinis styginis instrumentas, paplitęs Ukrainoje ir kai kuriuose Balkanų kraštuose, o XVI–XVII a. – ir ATR.

klausosi apie šaunius ir narsius kunigaikščių bei riterių žygius. Turkijoje apie menkiausią susirėmimą ar mūšį su krikščionimis iš imperatoriaus išdo apmokami žmonės tuoj pat kuria dainas.¹⁶² Šį pasažą kronikininkas užbaigia didaktiškai: „Tai kur kas naudingiau ir garbingiau, negu mūsų prie bokalo traukiami nešvankūs eilivimai.“¹⁶³

Akivaizdu, kad didis istorijos entuziastas herojinio epinio turinio dainas, atliekamas su akompanimentu, laikė puikia istorinių žinių aktualizavimo ir patriotizmo ugdymo priemone. Vargu ar tokia buvo jo vieno nuomonė. Matyt, šiuose Strijkovskio pasažuose galime išvelgti ir pažangiosios to meto visuomenės dalies pastangas išstumti iš apyvartos vulgarias užstalės „dainuškas“ ir įvesti naują kultūringesnių ir turiningesnių dainų madą, nusižiūrėtą Balkanų kraštuose. Galbūt kuriuo nors gyvenimo tarpsniu tokioje veikloje buvo sudalyvavęs ir tas pats Strijkovskis, – juk vadinamojoje „eiliuotoje autobiografijoje“, kurią taip pat įdėjo į *Kronikos* pradžią, jis giriasi dar mokykloje pradėjęs kurti „visokius eilėraščius ir dainas apie įvairius dalykus“¹⁶⁴.

Matyt, tokios ankstesniųjų kartų pastangos pasiteisino, ir Malkoto rinkinio populiarumas yra geriausias to įrodymas. Tuo populiarumu abejoti neleiddžia ne vien trys knygos leidimai, bet ir faktas, kad antrasis leidimas pasirodė prabėgus vos dvejiems metams po pirmojo, o svarbiausia – kad jis buvo su išspausdintomis natomis. Kaip pažymi Dariuszas Chemperekas, „leidiniai su gaidomis Abiejų Tautų Respublikoje pasirodydavo gana retai dėl anuometinės tipografijos netobulumo ir dėl to, kad reikalavo didelių spaustuvininko darbo sąnaudų. Todėl sprendimas proginį laidotuvinį kūrinį papildyti natomis laikytinas tiesiog išskirtiniu.“¹⁶⁵ Numanu, kad toks leidinys ir pardavinėjamas būdavo žymiai didesne kaina, tad leidykla iš anksto turėjo būti visiškai tikra dėl pakankamos paklausos.

FMG/PMB rengti padėjęs mokslinis konsultantas, lenkų muzikologas Tomasz Jasiński „rado tik vieną analogiją tam spaudiniui: tai 1645 m. išėjusi knygelė su keturiomis Pranciškaus Lilijaus¹⁶⁶ kūrybos dainomis, pavadinta

¹⁶² *Ibid.*, t. I, p. XXXIV.

¹⁶³ *Ibid.*

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. XIV.

¹⁶⁵ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus...*“, p. 46 = 58.

¹⁶⁶ Franciszek (Franciscus) Lilius, tikr. pavardė Giglio (apie 1600–1657) – italų kilmės lenkų kompozitorius (*vert. past.*).

*Dievobaimingos dainos, kurios gali būti dainuojamos susibūrus kalbėti rožinio (Nabożne pieśni, które przy gromadnym odprawowaniu różańców [...] śpiewane być mogą)*¹⁶⁷. Pastebėsime, kad pastaroji knygelė – vis dėlto religinio pobūdžio, taigi bent iš dalies galėtų būti priskirta prie giesmyių, kuriuos leisti su natomis buvo įprasta jau XVI a. Tokiu atveju pasaulietinio turinio Malkoto knygelė, sudaryta (formaliai žiūrint) iš „vienkartinių“ proginės gedulingosios paskirties kūrinių ir vis dėlto pakartotinai išleista, pridėjus gaidas, laikytina tiesiog unikumu.

Tai nereiškia, kad anais laikais lenkiški autorinių dainų leidiniai apskritai buvo retenybė. Jų būta, ir ne tiek jau mažai, tik „prie tekstų niekada nebūdavo pridedamos užrašytos šių naujai atsiradusių dainų natos“¹⁶⁸. Geriausiu atveju juose būdavo nuorodos į visuotinai žinomas melodijas (kaip padaryta I-ajame *Balso* leidime), jei ne – žmonės patys naujiems tekstams pritaikydavo ką nors iš tradicinio vokalio repertuaro.

Senosios lenkų literatūros tyrinėtojai šioje srityje yra nudirbę tikrai nemažai¹⁶⁹, o mums, maniusiems, kad LDK literatūros istorijoje autorinė daina tiesiog nefigūruoja, teks įsivesti kai kuriuos naujus terminus. Šiokios tokios painiavos gali kilti dėl skirtingų pačiose kalbose užkoduotų klasifikacijų. Lietuviai kone intuityviai skiria „dainą“ nuo „giesmės“ (nors pastaroji turi anaip tol ne vieną reikšmę), o lenkai atskiro žodžio „giesmei“ neturi, termino reikšmę tam žodžiui suteikia konkretizuodami pažyminiaus: „pieśń religijna“ – „(religinė) giesmė“, „pieśń ludowa“ – „liaudies daina“ ir t. t. Malkoto *Balsai*, matyt, būtų arčiausiai tos didelės grupės, kurią lenkų literatūrologai vadina „populiariosiomis dainomis“ („pieśni popularne“), bet ir čia esama tam tikrų niuansų.

Štai „Grifo balsas“ yra tiesiog autorinė daina, parašyta pagal atitinkamą „žanrinį kanoną; teksto melodingumą poetas išgauna pasitelkdamas sapfinę strofą“¹⁷⁰. Chemperekas šį tekstą dar apibūdina kaip „literatūrinę dainą“¹⁷¹. Literatūrinėmis dainomis lietuvių tyrinėtojai paprastai vadina poezijos kūrinius,

¹⁶⁷ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 54 = 67.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ Žr. literatūros sąrašus, pateiktus prie straipsnio „Pieśń“ skyrių veikale *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze–renesans–barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998, p. 637–659.

¹⁷⁰ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 49 = 61.

¹⁷¹ *Ibid.*

kurie turi žinomus autorius, tačiau yra ar kuriuo nors laikotarpiu buvo paplitę kaip liaudies dainos (pvz., daugelis Antano Strazdo, Antano Vienažindžio eilėraščių). Įdomu, kad taip atsitiko ir su „Grifo balsu“ – iš esmės panegirinio turinio kūrinio, kurio aktualumo laikas teoriškai turėtų būti labai ribotas. Tačiau šeštoji šio kūrinio eilutė, kurioje parašyta, kad apie Chodkevičiaus kovas „kiekvienas sau dainuoja“ („jego boje każdy śpiewa sobie“), pasirodė besanti pranašinga. Minėtasis muzikologas Tomasz Jasiński šį kūrinį, pavadintą „Daina apie Chodkevičių“, aptiko apie 1932 m. (!) Krokuvoje išleisto *Mokyklinio dainyno* pirmoje dalyje, į kurią sudėtos istorinio turinio dainos¹⁷². Daina skirta atlikti dviem balsais. Rekonstruota jos melodija (pirmojo balso partija) įdėta į *FMG/PMB* kaip priedas.

Ilgiausias Malkoto rinkinio tekstas – „Karo su turkais balsas“ – atsižvelgiant į muzikinį dėmenį laikytinas „naujienu daina“ („pieśń nowiniarska“). Apskritai terminas „naujienos“ („nowiny“) senosios lenkų literatūros kontekste taikomas „laikraščiams skrajutėms, kurie Lenkijoje buvo periodinės spaudos užuomazga, o vėliau – primityvus jos atitikmuo“¹⁷³. Mada naujienas pasauliui apskelbti vienkartiniais laikraščiais skrajutėmis atsirado Vakarų Europoje XV a., XVI a. I p. pasiekė Krokuvą, o Vilniuje pradėti leisti XVI a. aštuntajame dešimtmetyje¹⁷⁴, t. y. kai tik čia atsiradė pirmosios spaustuvių. Tokie leidiniai, dar vadinami efemeridėmis, t. y. „vienadieniais“, iš pažiūros niekuo nesiskyrė nuo kitų nedidelio formato knygelė. Tipinė efemeridė, arba „naujiena“, – tai „nedidelės apimties proza arba eilėmis rašytas leidinys, kuriame pateikiama viena ar keletas aktualių šalies arba užsienio naujienų, daugiausia politinio, militarinio, religinio arba sensacingo pobūdžio, išspausdintas svarbaus arba neįprasto, platesnį susidomėjimą galinčio sukelti įvykio proga“¹⁷⁵. Nereta eiliuota „naujiena“ buvo skirta dainuoti. Tą rodo nuorodos į

¹⁷² Plačiau žr. Tomasz Jasiński, „Melodyczny ślad jednej z XVII-wiecznych pieśni wielogłosowych o Janie Karolu Chodkiewiczu“, in: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 2011, sectio L, vol. IX, 1, p. 59–66.

¹⁷³ Jacek Sokolski, „Nowiny“, in: *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze–renesans–barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998, p. 589.

¹⁷⁴ Konrad Zawadzki, *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI–XVIII wieku*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2002, p. 42.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 26. Plačiau žr. Eglė Patiejūnienė, „Periodinės spaudos pradmenys unijinėje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje“, in: *Žurnalistikos tyrimai*, 2008, Nr. 1.

visuotinai žinomas melodijas po antraštėmis arba parašėse: „Melodija kaip...“ („Nota jako...“)¹⁷⁶. „Dainiškumas“, be abejo, tokiam naujienų skleidimo būdui buvo naudingas visų pirma kaip mnemotechnikos priemonė. Labai dažnai naujienų dainų kūrėjai likdavo anonimai, dauguma jų opusų teturi labai mažai meninės vertės. Tačiau žanras buvo toks populiarus, kad jį ne taip jau retai rinkdavosi ir iškiliausi poetai. Pvz., kai kurios iš Jono Kochanovskio „Dainų“ ir net Zbignievo Morštino poemėlė „Šlovinga pergalė prieš turkus“, parašyta 1672–1673 m., tyrinėtojų nuomone, yra ne kas kita, kaip naujienų dainos¹⁷⁷. Manytume, prie naujienų dainų derėtų priskirti ir Jono Eismanto „Trenodiją, arba gedulingą giesmę, apie Vilniaus [...] gaisrą“¹⁷⁸ (1610), – kaip tik tokia teksto paskirtimi lengva paaiškinti po kiekvienos strofos kartojamą refreną.

Savo ruožtu, šitaip sukonkrečius žanrą, darosi aišku, kodėl „Karo su turkais balsui“ autorius parinko epinio pobūdžio kūriniiui ne itin parankų aštuonskiemenių eilučių formatą: trumpos eilutės, kuriomis įvykis po įvykio atpasakojama Chotyno mūšio eiga, tinka „eiliuotos kronikėlės“ stiliui ir drauge „teikia kūriniiui melodingumo“¹⁷⁹; tų laikų žmogui nebūtų buvę sunku jį išmokti atmintinai.

Jei teisingi Chempereko samprotavimai apie tai, ką greičiausiai reiškia pirmajame leidime prie šio kūrinio antraštės esanti nuoroda „Pagal melodiją „Jau labanakt etc.““¹⁸⁰, tai metras galėjo būti pasirinktas taikantis prie jau iš anksto numatytos melodijos. Beje, tradicinius naujienų dainos žanro reikalavimus visiškai atitinka ir kūrinio pabaiga:

A wy, co dzisia żyjecie,
I co po nas żyć będziecie,
Chodkiewicza wspominajcie,
W jego się męstwie kochajcie.¹⁸¹
(189–192 eil.)

¹⁷⁶ Jacek Sokolski, *op. cit.*, p. 590.

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 591.

¹⁷⁸ Kūrinio tekstą ir Eugenijos Ulčinaitės vertimą žr. *Dainos pasauliui, saulei ir sau: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, p. 210–221.

¹⁷⁹ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 49 = 61.

¹⁸⁰ Žr. Idem, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen* [...] *Głos*“, p. 92–93.

¹⁸¹ „O jūs, kurie šiandien gyvenate, / ir tie, kurie gyvensite po mūsų, / Chodkevičių prisiminkite / ir jo narsą garbinkite.“

O štai „Livonijos karų balsas“, kaip teigia Chemperekas, remdamasis Ludwikos Szczerbickos-Ślękows monografija, yra dūma – šlovinamojo apraudamojo pobūdžio vienbalsiam giedojimui skirtas kūrinys, kuriame „liūdna tonacija apdainuojami mirusio riterio žygiai“¹⁸². Dūma, arba duma¹⁸³, – tai dar vienas terminas, beveik visiškai nefigūruojantis lietuvių literatūros istoriografijoje. Šio termino nerasime nei *Lietuvių literatūros enciklopedijoje*, nei, beje, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*. Lietuviškame tarptautinių žodžių žodyne rašoma:

dūmà¹ [sl.]: 1. ukr. tautosakos žanras – epinis lyrinis istorinės (kartais socialinės) tematikos poezijos kūrinys [...]; artima rusų bylinai; labiausiai buvo paplitusi XVII a.; 2. lenkų poezijos žanras – epinis lyrinis eleginių intonacijų, daž. istorinės arba meilės tematikos kūrinys; artima baladei; labiausiai buvo paplitusi XVIII a. pab. – XIX a. pr.¹⁸⁴

Autoritetingiausia šioje srityje lenkų literatūros istorikė Ludwika Szczerbicka-Ślęk, kitaip Ślękowa, su tuo nesutiktų. Visų pirma, jos atlikti tyrimai rodo, kad ukrainiečiai patį „dūmos“ terminą perėmė iš lenkų, ir tik XIX a. pradžioje, Romantizmo laikais. Istorinėms lyrinėms jų dainoms toks žanrinis pavadinimas buvo pritaikytas atgaline data. Antra, ji argumentuotai parodo, kad dūmos, kaip „giriomojo pobūdžio raudos apie mirusio riterio žygius“, Lenkijoje buvo pradėtos kurti gerokai seniau, XVI a. antrojoje pusėje jas imta jau ir spausdinti, panašiai kaip aptartąsias naujienų dainas ir kitokias skrajutes. Nuo tų laikų žinomas ir terminas¹⁸⁵, nors – bent jau ankstyvuojų žanro raidos tarpsniu – šio tipo kūriniai paprastai gaudavo neįmantrius pavadinimus, prasidedančius žodžiais „Daina apie...“ („Pieśń o...“)¹⁸⁶. Ši mokslininkė labai

¹⁸² Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 49 = 61.

¹⁸³ Plg. Bronislava Kerbelytė, *Slavų folkloras*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, p. 318, 334–335.

¹⁸⁴ *Tarptautinių žodžių žodynas*, antra pataisyta laida, atsakomasis redaktorius Algimantas Kinderys, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 183.

¹⁸⁵ Pz., Grigalius Knapijus savo trijų kalbų žodyne (I leid. 1621) dūmą aprašė kaip „symphonia vel potius naenia militaris. μονωδία στρατιωτική“, t. y. kaip liūdną karinio turinio vienbalsę dainą, atliekamą pritariant instrumentui. Cit. iš: Gregorius Cnapius, *Thesaurus Polonolatinograecus* [...], Cracoviae: Typis et sumptu Francisci Caesarii, 1643, p. 153.

¹⁸⁶ Ludwika Ślękowa, „Duma“, in: *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze–renesans–barok*, p. 180.

aiškiai apibrėžia, kuo dūmos skyrėsi nuo tradicinių gedulingosios poezijos žanrų, tokių, kaip epicedijas, epitafija, trėnas: 1. dūmos buvo kuriamos tik kaip vokaliniai kūriniai; 2. dūmose apdainuojami herojai visada būdavo realūs asmenys, minimi vardais ir pavardėmis, tačiau, kitaip nei kitų gedulingų žanrų kūrinuose, nebūdavo pasakojamos jų genealogijos, pateikiamos žinios apie palikuonis, nekalbama apie tai, kas nesusiję su karo žygiais; 3. dūmose nuolat kartojami tam tikri (įterpsime – greičiausiai iš tautosakinių raudų atėję) motyvai, pvz., vardinami žygiai, kurių velionis nebeatliks¹⁸⁷. Kaip matome, Malkoto „Livonijos karų balsas“ tikrai turi visus šiuos požymius.

Mūsiškiam tarptautinių žodžių žodyne atsispindi painiava, kilusi dėl to, kad XVIII a. paskutiniais dešimtmečiais termino reikšmė ėmė sparčiai keistis: „dūma“ tapo tiesiog „istorinės dainos“ sinonimu¹⁸⁸, o „nuo XIX a. pradžios imta kurti [...] refleksines lyrines dūmas, kuriose vyrauja gilūs apmąstymai, stovint prie riterių kapų, ant senų pastatų griuvėsių“¹⁸⁹ ir pan. Tokio pobūdžio dūmų tradicija lenkų literatūroje rėmėsi romantinės baladės žanras¹⁹⁰.

Sunku būtų nepastebėti, kad tuo pat laikotarpiu, t. y. trečiajame XIX a. dešimtmetyje, terminas imtas vartoti ir lietuviškuose kontekstuose. Pvz., tris lenkiškai parašytas „naujoviškos mados“, t. y. nebe istorinio turinio, dūmas mums yra palikęs Silvestras Valiūnas¹⁹¹. Taip pat žinome, kad vienas Antano Strazdo eilėraščio-dainos „Ei Dieve Dievulaitis“ nuorašas turėjo pavadinimą „Duma X[iędza] Drozdowskiego, tęskniącego do oyczyzny“ („Kun. Drazdausko, išsiilgusio gimtinės, dūma“)¹⁹². Tuometinėje lietuvių kalboje lenkiškas terminas išvirto veiksmazodiniu daiktavardžiu „dūmojimas“: dvi iš trijų pagrindinių garsiosios Valiūno „Birutės“ redakcijų turi pavadinimus „Dūmojimas seno žemaičio ant kalno Birutos“¹⁹³. Atmindami, kad, pasak Ludwikos Ślękows, dūmos visuomet buvo kuriamos kaip vokaliniai kūriniai, galime daryti

¹⁸⁷ *Ibid.*

¹⁸⁸ *Ibid.*, p. 179.

¹⁸⁹ Teresa Kostkiewiczowa, *Oświecenie. Słownik literatury polskiej*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe; słowo / obraz terytoria, 2007, p. 46.

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ Žr. Silvestras Valiūnas, *Ant marių krašto*, paruošė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1976, p. 148–173.

¹⁹² Žr. Vytautas Vanagas, „Paaiškinimai“, in: Antanas Strazdas, *Giesmė apie siratas*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 92.

¹⁹³ Žr. Silvestras Valiūnas, *op. cit.*, p. 34, 37.

prielaidą, jog „Birutė“ iš karto buvo sukurta ir į žmones paleista drauge su melodija, – lygiai taip, kaip su savo kūriniais elgėsi Strazdas arba, kiek vėliau, Antanas Vienažindys.

Taigi matome, kad visos „dūmos“ ir „dūmojimai“ lietuvių ankstyvojo Romantizmo literatūroje nebuvo iš kažkokių svetimų dirvų užneštos naujovės, o turėjo seną vietinę tradiciją, siekiančią mažų mažiausiai XVII a. pirmąjį ketvirtį, Pranciškaus Malkoto laikus. Pagrindinė naujovė, atsiradusi XIX a. pr.¹⁹⁴, – tai šviesuolių pasiryžimas tuometėms dūmoms būdingą turinį ir nuotaiką perteikti lietuvių kalba.

Melodija, pagal kurią turėjo būti atliekamas Malkoto „Livonijos karų balso“, ir pirmajame, ir antrajame rinkinio leidimuose nurodyta vienodai: „Na notę Wieczna sromota. &c“. Lenkų tyrinėtojams ši nuoroda sako labai daug, mat „Wieczna sromota i nienagrodzona / Szkoda, Polaku!“¹⁹⁵ yra jau keliskart šiame straipsnyje minėtos Jono Kochanovskio dainos, kitaip vadinamos „Daina apie Podolės nusiaubimą“, pradžia. Pati melodija dabar jau pamiršta, žinoma tik, kad XVI a. pab. – XVII a. ji buvo nepaprastai populiari. Tomaszas Jasiński, apgailestaudamas dėl pradingusio antrojo *Balsų* leidimo egzemplioriaus, kurį turėjo Glogeris, rašo: „Tai, kad nežinome, koks XVI a. muzikos kūrinys vadinosi „Amžina gėda“, neleidžia mums spręsti ne tik apie „Livonijos karų balso“, bet ir apie daugelio XVII a. dainų, prie kurių tekstų buvo nurodyta „Pagal melodiją „Amžina gėda“, muzikinį skambesį.“¹⁹⁶ Toliau jis išvardija penkis jam žinomus lenkiškosios dainų literatūros kūrinius, kurie buvo išleisti su ta pačia nuoroda. Dar įdomiau, kad, kaip pažymi Chemperekas, remdamasis Szczerbickos-Ślękowsos pastebėjimu, XVII a. vid. Malkoto kūrinys žinomumu buvo užgožęs Kochanovskio „Dainą“: 1648 m. išėjo leidinukas su eilėmis apie kazokų maištus, o prie tų eilių, kaip melodijos nuoroda, buvo išspausdinti jau „Livonijos karų balso“ pirmieji žodžiai (incipitas)¹⁹⁷.

Kadangi žinių apie antrąjį rinkinio leidimą (su natomis) turime vien iš Glogerio aprašo, o trečiajame leidime ne tik natų, bet ir nuorodų, pagal kurią melodiją dainuoti, nėra, apie likusių kūrinių – „Grožio balso“ ir „Šlovės

¹⁹⁴ Plg. Regina Mikšytė, „Silvestras Valiūnas: 1789. VII. 11–1831“, in: Silvestras Valiūnas, *Ant marių krašto*, p. 24–25.

¹⁹⁵ „Amžina gėda ir neatlyginta / žala, lenke!“ (Cit. iš: Jan Kochanowski, *op. cit.*, p. 94.)

¹⁹⁶ Cit. iš: Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 55 = 67.

¹⁹⁷ Žr. Idem, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen* [...] *Głos*“, p. 92.

balso“ – muzikinį sandą nieko pasakyti negalime. Tačiau neabejotina, kad ir šis leidimas (išėjęs, Chempereko manymu, Krokuvoje¹⁹⁸) buvo parengtas kaip dainų rinkinys. Mat pabaigoje pridėta „Daina apie įžymų kunigaikštį Samuelį Koreckį“ („Pieśń o zacnym książęciu Samuelu Koreckim“), sukurta, kaip mano lenkų tyrinėtojai, nežinomo autoriaus¹⁹⁹ (todėl šis tekstas į *FMG/PMB* įdėtas kaip priedas). Šis kūrinys laikomas vienu iš gryniausių dūmos žanro pavyzdžių lenkų literatūroje²⁰⁰.

Atsižvelgiant į dainuojamąją Malkoto rinkinio paskirtį, svarstyтина, ką autorius turėjo galvoje, savo kūrinius pavadindamas „balsais“, o visą knygą – *Balsu*. Turbūt būtų buvę galima lenkišką „głos“ į lietuvių kalbą versti tiesiog „daina“. Tam atsirastų ir argumentas: žinome Antano Klemento XIX a. pradžioje rašytą kūrinių pavadinimu „Chłopka wieśniaka głos, czyli piosenka“, kuris Albino Žukausko į lietuvių kalbą išverstas kaip „Valstiečio kaimiečio balsas, atseit, dainelė“²⁰¹. Kita vertus, tada būtų numota ranka į poeto sprendimą antraštėms vis dėlto parinkti kitą žodį, ne anuomet tokiems pavadinimams visuotinai vartotą „pieśń“ (plg. „Dainos apie Samuelį Koreckį“ pavadinimą). Be to, nė viename iš patikrintų žodynų, kuriuose pateikiama senosios lenkų kalbos leksika²⁰², nepavyko rasti, kad „daina“ būtų nurodyta kaip viena iš žodžio „balsas“ reikšmių. Senojoje lietuvių raštijoje žodis „balsas“ neretai buvo vartojamas kaip „melodijos“ atitikmuo. Pavyzdžiui, abiejose Martyno Mažvydo giesmyno dalyse esama daugybės nuorodų, kad giesmes dera giedoti „ant balso [tokio ir tokio]“²⁰³, t. y. pagal vienokią ar kitokią nuo seno žinomą

¹⁹⁸ Idem, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 55 = 67.

¹⁹⁹ Idem, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen [...] Głos*“, p. 91. Chemperekas čia remiasi Szczerbickos-Ślęk atliktais tyrimais. Tačiau būta ir kitaip manančių: XIX amžiaus lenkų literatūros istorikas enciklopedistas Michał Wiszniewski apie visus 1640 m. leidime esančius kūrinius (įskaitant „Dainą apie Samuelį Koreckį“) lakoniškai parašė: „Viskas rašyta viena plunksna, verta pagarbos“ (Michał Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 7, W Krakowie: W Drukarni Uniwersyteckiej, nakładem autora, 1845, p. 148).

²⁰⁰ Ludwika Ślękowa, *op. cit.*, p. 180.

²⁰¹ Žr. Antanas Klementas, *Žemaitiška giesmelė*, paruošė Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 126–129.

²⁰² Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 2, W Warszawie: U autora, 1808, p. 713–714; *Słownik języka polskiego*, pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego, t. 1: A–G, Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego i S-ki, 1900, p. 843–844, ir kt.

²⁰³ Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai* [faksimilių rinkinys], redaktorius Giedrius Subačius, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 196, 201, 205, 222, 225, 229, 261, 279, 283 ir kt.

melodiją; ties viena giesmė netgi pažymėta: „anta labai gražaus ir linksmo balso apie apgynimą Bažnyčios“²⁰⁴. Tačiau „balsas“ čia vartojamas ir „vokalo“ reikšme: antai viena giesmė pristatoma, kaip „ant dviejų balsų išguldyta“²⁰⁵, ir pateikiamos natos diskanto ir tenoro partijoms.

Tačiau jei prisiminsime, kad *Karų su turkais ir Livonijoje balsas* buvo kuriamas operos meno užgimimo amžiuje, laikais, kai LDK dvaruose ir aukštesniosiose mokyklose klestėjo muzikinis teatras²⁰⁶, logiškiausia bus manyti, kad rašydamas „balsai“ rinkinio autorius įsivaizdavo kažką panašaus į arijas. Manytina, pagal jo viziją vienas po kito scenoje turėjo pasirodyti atlikėjai (galbūt su atitinkamais kostiumais ir/ar atributais) ir atlikti savo partijas – panašiai kaip parateatrinėse proginėse deklamacijose. Ar toks „vaidinimas“ kada nors buvo surengtas tikrovėje (tarkim, rinkinį išleidusioje Vilniaus akademijoje ar kurioje nors Chodkevičių rezidencijoje), galime tik spėlioti. Bet faktas, kad visiems trim šio dainynėlio leidimams nepristigo pirkėjų, abejonių nekelia.

Neabejotinai ryškus Malkoto rinkinio „prolietuviškumas“ (pasak Chempereko, „lietuviškas *Balso* „tembras“²⁰⁷) skatina dar sykį kritiškai įvertinti seną tradiciją turintį įsitikinimą, kad jau XVI a. didžioji dalis LDK bajorijos ėmė visu kuo tapatintis su lenkais ir niekinti bet kokią „lietuvybę“. Tokia nuomonė (ir tai tik iš dalies) būtų teisinga vien tuo atveju, jei nacionalinę savimonę absoliučiai tapatintume su vartojamąja kalba. Malkoto *Balso* populiarumas aiškiai rodo, kad tuo pat metu, kai pergalingą 1621 m. Chotyno mūšį paprasti lietuviai minėjo dainuodami apie „mūsų Katkų“, kuris mušėsi su „žuvėdais“ ir buvo „labai drūts“²⁰⁸, bajorija ir akademinis jaunimas dainavo iš esmės apie tą patį (ir su dar didesniu pasididžiavimu), tik lenkiškai. Tradicinį požiūrį, esą „Lietuvoje pirmosioms autorinėms dainoms atsirasti sąlygos susidarė kartu su individualiosios kūrybos užuomazgomis (XVIII a.)“²⁰⁹, taip pat reikia koreguoti, pridedant patikslinimą dėl kalbos.

²⁰⁴ *Ibid.*, p. 438.

²⁰⁵ *Ibid.*, p. 312.

²⁰⁶ Žr. Jonas Vilimas, *op. cit.*, p. 438–439.

²⁰⁷ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 53 = 65.

²⁰⁸ *Lietuviškos dainos*, užrašė Antanas Juška, tekstus paruošė Antanas Mockus, t. 3, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 127 (daina Nr. 1082).

²⁰⁹ Bronė Stundžienė, „Daina“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: LLTI, 2001, p. 103.

Ši tą dar reikėtų pasakyti *Karų su turkais ir Livonijoje balso* autorystės klausimu. Dariuszas Chemperekas, remdamasis negausiais pačioje knygelėje esančiais duomenimis, daro išvadą, kad Pranciškus Malkotas buvo katalikas, Vilniaus akademijos teologijos fakulteto studentas, „kažkokiu kliento ir mecenato ryšiu“²¹⁰ susijęs su leidinio dedikatu Aleksandru Chodkevičiumi. Remdamasis tekstų leksikos analize, tyrinėtojas taip pat daro prielaidą, kad poetas turėjo karybos patirties, galbūt „asmeniškai dalyvavo Chotyno mūšyje“²¹¹.

Tačiau ne viskas čia taip paprasta. Visų pirma, nemenkų įtarimų kelia faktas, kad Pranciškaus Malkoto pavardė, regis, nefigūruoja jokiuose kituose XVII a. šaltiniuose. Jis neminimas kaip jokio kito kūrinio – nei lenkiško, nei lotyniško – autorius²¹², neįvardijamas tarp Vilniaus universitete kokį nors mokslinį laipsnį gavusiųjų²¹³. Pavardė apskritai skamba gana egzotiškai, – Sigitas Narbutas netgi buvo iškėlęs hipotezę, kad autorius galėjo būti kilęs iš Kėdainiuose gyvenusios škotų diasporos²¹⁴. Nelabai aiški net originalo rašyba: „Malkot“ ar „Małkot“ (abiejuose pirmojo leidimo egzemplioriuose diakritinis ženklas vos įžiūrimas, todėl ta pavardė senesniuose ir naujesniuose lenkų šaltiniuose rašoma ne vienodai).

Bet svarbiausia tai, kad ir pačioje knygelėje Malkotas nėra pažymėtas kaip autorius, – antraštiniame lape teparašyta „[...] Głos [...] ofiarowany przez Franciszka Małkota“, t. y. jis tėra dedikuotojas. To meto leidinių autorystės klausimas apskritai yra paini problema; tvirtai laikyti kurį nors asmenį veikalo autoriumi galima, tik jei lenkiškoje antraštėje išspausdinta „przez [pavardė kil-

²¹⁰ Dariusz Chemperek, „Jan Karol Chodkiewicz – miles Christianus...“, p. 47 = 59.

²¹¹ *Ibid.*, p. 48 = 60.

²¹² Žr. XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: Kontrolinis sąrašas; XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

²¹³ *Akademijos laurai = Laureae Academicae*, parengė Morkus Svirskas ir Irena Balčienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997; Joannes Antonius Preuschhoff, *Universitas Vilnensis Jagiellonico-Batoreana Laurearum Academicarum Florida* = Jonas Antanas Proišhofas, *Akademijos laurais žydintis Jogailos ir Batoro Vilniaus universitetas*, iš lot. k. vertė Evaldas Grigonis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

²¹⁴ Šią žinią savo straipsnio išnašoje pateikia Chemperekas, žr. „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen* [...] Głos“, p. 90. Tačiau pasakytina, kad net jei pavardė ir škotiškos kilmės (Malcott), jos savininkas vargu ar galėtų būti susijęs su Kėdainiais. Kėdainiškiai škotai buvo uolūs protestantai, be to, Kėdainiuose pirmieji škotai įsikūrė tik apie 1628–1629 m. (už pastarąją informaciją autorė nuoširdžiai dėkoja Kėdainių krašto muziejaus direktoriui Rimantui Žirguliui).

mininko linksniu]“, o lotyniškoje – „autore [pavardė įnagininko linksniu]“²¹⁵. Peršasi išvada, kad Pranciškaus Malkoto asmenvardis tėra širma, už kurios slepiasi tikrasis rinkinio autorius, – o tokiu atveju net nesvarbu, tikras asmuo tas Malkotas ar išgalvotas.

Gerai žinomą analogą juk turime, – tai minėtoji Lauryno Bojerio *Karolomachija*, kurios antraštiniame lape išspausdinta: „Carolomachia [...] a Christophoro Zawisza [...] D. D.“ Santrumpa „d. d.“ šiame kontekste reiškia „(de)dicationum, datum“²¹⁶. Bojerio autorystė seniai nustatyta iš pačių jėzuitų šaltinių²¹⁷, o jėzuitų praktika neskelbti savojo ordino narių pavardžių prie pasaulietio turinio tekstų irgi nėra didelė paslaptis.

Tačiau lenkakalbė XVII a. LDK literatūra dar toli gražu nėra ištyrinėta tiek, kad galėtume kelti pagrįstas hipotezes, koks nemenko talento ir tikrai vargu ar pradedantysis poetas, neabejotinai susijęs su Vilniaus jėzuitų akademija, galėtų būti tikrasis *Balso* autorius. Todėl aptartąjį poezijos rinkinį kol kas patogiau vadinti „Malkoto kūryba“.

Šiaip ar taip, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas* yra atsakymas į klausimą, kokias dainas XVII amžiaus Lietuvoje dainavo ne lietuviškai šnekanti valstietija ir ne profesionalūs užsienio atlikėjai magnatų rūmuose, o gana platus ir įtakingas visuomenės sluoksnis – lenkakalbė, bet, kaip matome, savo šaknų dar nepamiršusi bajorija, akademinis jaunimas, greičiausiai ir nemenka dalis miestiečių. Ši iš pažiūros kuklūtė knygelė iš tiesų yra reikšmingas indėlis į Lietuvos muzikinės kultūros istoriją. Be to, ji verčia mus gerokai pakoreguoti LDK literatūroje puoselėtų poezijos žanrų sąrašą.

²¹⁵ Plačiau žr. Eglė Patiejūnienė, „Senųjų Lietuvos knygų antraštės“, *Archivum Lithuanicum*, 2001, Nr. 3, p. 80–84.

²¹⁶ Benediktas Kazlauskas šią antraštės vietą išvertęs taip: „Karolomachija, [...] Kristupo Zavišos [...] skirta, duota [...]“ (Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, p. 13).

²¹⁷ Žr. Estr., t. XIII, p. 237.

- FMG/PMB – Franciszek Małkot, *Tureckich i iflanskich [sic] wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczu głos* = Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, opracowali = parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, przekład = vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2013.
- Akademijos laurai* = *Laureae Academicae*, parengė Morkus Svirskas ir Irena Balčienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.
- AMBRAZAS ALGIRDAS, Aldona Juodelienė, Arvydas Karaška, Leonardas Sauka, „Daina“, in: *Muzikos enciklopedija*, t. 1: A–H, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 294–296.
- ANTANAVIČIUS DARIUS, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę. Istoriko įvadas“ = „Jan Karol Chodkiewicz: droga do sławy wodza. Wstęp historyczny“, in: *FMG/PMB*, p. 7–24 = 25–44.
- BANASIOWA TERESA, *Tren polityczny i funeralny w poezji polskiej lat 1580–1630*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997.
- BATŪRA ROMAS, DEIMANTAS KARVELIS, *Kovų istorijos. I knyga: Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- BIRŽIŠKA MYKOLAS, *Lietuvių dainų literatūros istorija*, Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė, 1919.
- BOJERIS LAURENCIJUS, *Karolomachija*, iš lot. k. vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992.
- BUMBLAUSKAS ALFREDAS, GENUTĖ KIRKIENĖ, PETRO SAS, *1621 m. Chotyno mūšis – mūšis dėl Vidurio Europos*, vertė Vasil Kapkan, Halina Kulinič, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.
- CHACHULSKI TOMASZ, „Konstancija Benislavska“, in: *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 279–286.
- CHEMPEREK DARIUSZ, „Franciszka Małkota *Tureckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczu* [...] Głos na tle epiki komemoratywnej o hetmanie wielkim litewskim“, in: *Tradycja – metody przekazywania w państwie polsko-litewskim, XV – pierwsza połowa XIX wieku* [Materiały XIX konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 21–22 września 2010] = *Tradicijos perdavimo metodai ir įamžinimo formos lenkų–lietuvių valstybėje XV – I-oje XIX a. pus.* [Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto, Varšuvos universiteto Istorijos instituto ir Teisės istorijos instituto 2010 m. rugsėjo 21–22 d. Varšuvoje surengtos XIX Lituanistinės komisijos konferencijos medžiaga], pod redakcją Urszuli Augustyniak, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2011, p. 87–100.
- CHEMPEREK DARIUSZ, „Jan Karol Chodkiewicz – *miles Christianus* i obrońca ojczyzny: Wstęp historycznoliteracki“ = „Jonas Karolis Chodkevičius – *miles Christianus* ir tėvynės gynėjas“, in: *FMG/PMB*, p. 45–56 = 57–69.
- CHEMPEREK DARIUSZ, „Komentarz edytorski“ = „Redakcinės pastabos“, in: *FMG/PMB*, p. 128–135 = 136–141.

- CNAPIUS GREGORIUS, *Thesaurus Polonolatinograecus [...]*, Cracoviae: Typis et sumptu Francisci Caesarii, 1643.
- ČEPIENĖ KONSTANCIJA, IRENA PETRAUSKIENĖ, *Vilniaus Akademijos spaustuvs leidiniai, 1576–1805: Bibliografija*, atsakomasis redaktorius Adolfas Ivaškevičius, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka, 1979, p. 95 (pozicija 588).
- ČIURLIONYTĖ JADVYGA, *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius: Vaga, 1969.
- Dainos pasauliui, saulei ir sau*: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija, sudarė Eugenija Ulčinaite, vertė Aleksandra Bendoriūtė ir kt., Vilnius: Vaga, 1993.
- DAUKŠIENĖ ONA, *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus religinė poezija*, [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
- GAIGALAITĖ VITA, „Benislavskia (Benislawska) Konstancija“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 56.
- Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkovskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*: Pamokslo faksimilė, vertimas ir studija, sudarė Tojana Račiūnaitė, iš lenkų k. vertė Rasa Butvilaitė, Tojana Račiūnaitė, Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
- GLOGER ZYGMUNT, *Encyklopedia staropolska*, wydanie 4, t. 4, Warszawa: Wiedza Powszechna [przedruk fotooffsetowy wydania z 1900–1903].
- HERNAS CZESŁAW, *Barok*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
- JANKAUSKAS VIDMANTAS, „Istorinė tematika senojoje Lietuvos grafikoje“, in: *Lietuvos grafikos istorijos šimtmečiai (Vilniaus dailės akademijos darbai, Nr. 8)*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996, p. 20–42.
- JASIŃSKI TOMASZ, „Melodyczny ślad jednej z XVII-wiecznych pieśni wielogłosowych o Janie Karolu Chodkiewiczu“, in: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 2011, sectio L, vol. IX, 1, p. 59–66.
- JOKIMAITIENĖ PRANĖ, „Karinės-istorinės dainos“, in: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 3, kn. 1: *Karinės-istorinės dainos*, parengė Pranė Jokimaitienė, Vilnius: Vaga, 1985, p. 8–36.
- JONYNAS AMBRAZIEJUS, *Lietuvių folkloristika: iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, 1984.
- KERBELYTĖ BRONISLAVA, *Slavų folkloras*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.
- KLEMENTAS ANTANAS, *Žemaitiška giesmelė*, paruošė Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, 1972.
- KOCHANOWSKI JAN, *Utwory wybrane*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 1994.
- KOSTKIEWICZOWA TERESA, *Oświecenie. Słownik literatury polskiej*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe; słowo / obraz terytoria, 2007, p. 46–47.
- Lietuviškos dainos, užrašė Antanas Juška, tekstus paruošė Antanas Mockus*, t. 3, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, *XVI–XVIII amžiaus knygų grafika: Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.

- MATUŠAKAITĖ MARIJA, *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010.
- MAŽVYDAS MARTYNAS, *Katekizmas ir kiti raštai* [faksimilių rinkinys], redaktorius Giedrius Subačius, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- Memoriae aeternae [...] Ioannis Rudomina Dusiatski [...] et filii eiusdem [...] Georgii [...] in [...] bello Turcico sub Chocimo [...] occissi [...] in funere eorundem [...] dedicabat Michael Borkowski, S. Theol. auditor, in Acad. Vilnensi*, Vilnae: Typ. Acad. S. I. [1622].
- MIŁOSZ CZESŁAW, *Lenkų literatūros istorija*, iš anglų k. vertė Kornelijus Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Mikalojaus Kazimiero Šemetos „Reliacija“* [Poemos publikacija lenkų k. ir vert. į liet. k.], vertė Eugenija Ulčinaitė, ats. red. Algis Samulionis, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 2), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- MIKŠYTĖ REGINA, „Silvestras Valiūnas: 1789. VII. 11–1831“, in: Silvestras Valiūnas, *Ant marių krašto*, paruošė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1976, p. 5–30.
- NARBUTAS SIGITAS, *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- NARBUTAS SIGITAS, „[Renesansas:] Literatūros apžvalga“, „[Barokas:] Literatūros apžvalga“, in: *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- NARBUTAS SIGITAS, „Sarbievijaus poezijos leidimai XVII amžiuje“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 67–76, 159–178.
- NOWAK-DEŲŻEWSKI JULIUSZ, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Zygmunt III*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1971.
- OKOŃ JAN, „Teatr Akademii Wileńskiej w czasach Sarbiewskiego“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 261–287.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: LLTI, 1998.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, „Periodinės spaudos pradmenys unijinėje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje“, in: *Žurnalistikos tyrimai*, Nr. 1, 2008, p. 116–127.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, „Senųjų Lietuvos knygų antraštės“, *Archivum Lithuanicum*, Nr. 3, 2001, p. 77–104.
- PELC JANUSZ, „Tren“, in: *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze–renesans–barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Wrocław i in.: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 1998, 990–994.
- [PILGRIMOVIIJUS ELIJAS,] *Dialog ślchcica litewskiego prawdziwy woyny Iflantskiej [...]*, w Wilnie: Z Drukarniey Jakuba Markowicza, 1594.
- PREUSCHHOFF JOANNES ANTONIUS, *Universitas Vilnensis Jagiellonico-Batoreana Laurearum Academicarum Florida* = Jonas Antanas Proiškofas, *Akademijos laurais žydintis Jogailos ir Batoro Vilniaus universitetas*, iš lot. k. vertė Evaldas Grigonis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

- RADVANAS JONAS, *Radviliada*, parengė, iš lot. k. vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997.
- RISINSKIS SALIAMONAS, *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, parengė, iš lot. k. vertė, komentarus ir praturtinę parašė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- Sacra Lithothesis in prima templi M[agnae] Virgini Matri dedicati erectione [...], liberalitate [...] Ioannis Caroli Chodkiewicz [...] fundati [...] celebrata, ab eiusdem collegii Chodkieviciani studiosa iuventute descripta [...]*, Vilnae: Typ. Acad. S. I., 1621, ir *Memoriae aeternae...* [1622].
- SARBIEVIJUS MOTIEJUS KAZIMIERAS, *Akmens Pašventinimas (Sacra Lithothesis)*, [šaltinio publikacija], iš lot. k. vertė, įžanginį straipsnį ir komentarus parašė Skirmantė Šarkauskienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
- SARBIEVIJUS MOTIEJUS KAZIMIERAS, *Lemties žaidimai. Poezijos rinktinė (Ludi Fortunae. Lyrica selecta)*, iš lot. k. vertė Ona Daukšienė, Rita Katinaitė, Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- SAUKA DONATAS, Lietuvių tautosaka, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.
- XVII a. *Lietuvos lenkiškos knygos*: Kontrolinis sąrašas = *Polska ksiązka na Litwie w XVII w.*: Wykaz kontrolny, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998 (pozicija 384).
- XVII a. *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- SLAVIŪNAS ZENONAS, „Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės“, in: *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, t. 3, sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 5–24.
- ŚLĘKOWA LUDWIKA, „Duma“, in: *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze–renesans–barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998, p. 589–591.
- SOKOLSKI JACEK, „Nowiny“, in: *Słownik literatury staropolskiej: średniowiecze–renesans–barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Wrocław i in.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1998.
- STRYJKOWSKI MACIEJ, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi [...]*, t. 1–2, Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glücksberga, 1846.
- SUBAČIUS PAULIUS, „Antanas Vienažindys“, in: *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, sudarytojas ir vyriausiasis redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 383–393.
- STUNDŽIENĖ BRONĖ, „Daina“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: LLTI, 2001.
- ŠMITIENĖ GIEDRĖ, „Konstancija Benislavskā“, in: *Trys baroko saulėlydžio literatai: Pranciška Uršulė Radvilienė, Konstancija Benislavskā, Juozapas Baka. Chrestomatija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 44–49.

TEREŠKINAS ARTŪRAS, *Imperfect Communities: Identity, Discourse and Nation in the Seventeenth-century Grand Duchy of Lithuania*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

ULČINAITĖ EUGENIJA, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.

ULČINAITĖ EUGENIJA, „Renesanso ir baroko poezija“, in: *Dainos pasauliui, saulei ir sau: Lietuvos XVI–XVII amžiaus poezijos antologija*, sudarė Eugenija Ulčinitė, vertė Aleksandra Bendoriūtė ir kt., Vilnius: Vaga, 1993, p. 5–31.

VAIŠVILAITĖ IRENA, *Baroko pradžia Lietuvoje*, (Vilniaus dailės akademijos darbai, 6), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1995.

VALIŪNAS SILVESTRAS, *Ant marių krašto*, paruošė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1976.

VANAGAS VYTAUTAS, „Paaiškinimai“, in: Antanas Strazdas, *Giesmė apie siratas*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 85–100.

VERGILIJUS, *Eneida*, iš lot. k. vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1989.

VILIMAS JONAS, „Muzika“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kt., Vilnius: Aidai, 2001, p. 427–440.

WISZNIEWSKI MICHAŁ, *Historia literatury polskiej*, t. 7, w Krakowie: W Drukarni Uniwersyteckiej, nakładem autora, 1845.

ZABORSKAITĖ VANDA, *Trumpa lietuvių literatūros istorija: vidurinės mokyklos 11–12 klasei*, I dalis, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

ZAWADZKI KONRAD, *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI–XVIII wieku*, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2002.

ZIELIŃSKA TERESA, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1997.

ИОАННЕС КАМЕНЕЦКИЙ, „История Хотинской войны, происходившей во времена турецкого султана Османа, когда армянским католиком в святом эчмиадзине был Мелхиседек“, пер. К. Н. Юзбашян, in: *Историко-филологический журнал*, Nr. 2, 1958, p. 262–286; interneto prieiga: [http://hpj.asj-oa.am/125/1/58-2\(258\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/125/1/58-2(258).pdf).

Voices of Franciszek Małkot: A Significant Exposure in the Literature of the Grand Duchy of Lithuania

Summary

The paper deals with a joint Lithuanian-Polish academic project aimed at the preparation of a critical publication of a little-known literary source. The source is the collection of versified texts written in Polish *Tureckich y inflantskich woien [...] glos* (*The Voice of the Wars against the Turks and in Livonia*) published in Vilnius and dedicated to the memory of the Grand Hetman of the Grand Duchy of Lithuania Jan Karol Chodkiewicz, who led the joint Polish-Lithuanian-Kazak forces in the Battle of Khotyn in 1621 and died during that battle. Among the multitude of funeral literary works that marked the death of the popular military leader, *Głos* (*The Voice*) is distinguished not only by its higher artistic value and pronounced ‘pro-Lithuanian’ orientation, but also because in the 17th century it was reprinted twice, which means it was published three times – in 1622, 1624, and in 1640. Alongside the dedication, the collection of the final edition contains five works of different size and poetic form, which are all called “Voices” of various personifications (Wars, the heraldic Gryphon, Beauty, Glory). In the first edition, next to the titles of works there was information regarding the tunes these works should be sung to, while the second edition (of which, unfortunately, only a bibliographical description has survived) included the music. A 17th-century occasional publication of secular content with the music is an immense rarity even in the context of the whole Republic of Two Nations, and a unique phenomenon in the Grand Duchy of Lithuania.

The author of the paper presents the analysis of all works of the collection which was carried out by the Polish scholar and project coordinator Dariusz Chemperek. To it, she has added critical observations and the material she collected herself. It becomes clear that the analysed collection is extremely significant in the literary and cultural context of 17th-century Lithuania. It is an obvious proof that as early as the first half of the 17th century there existed the genre of the original song, which means that *Tureckich y inflantskich woien [...] glos* provides valuable new material on the history of Lithuanian musical culture. The individual texts of the collection represent literary genres which were not yet linked with Lithuania and do not appear in the history of Lithuanian literature, in particular, *duma* and *pieśń nowiniarska*, or the song of the news.